

M. MURD

TARBIMINE
JA
OSTUFONDID

ARTU 1974

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

Rahvamajandusharude ökonomika kateeder

M. Murd

TARBIMINE JA OSTUFONDID

TARTU 1974

Kinnitatud Majandusteaduskonna nõukogus
27. dets. 1973.a.

Käesolev õppevahend käsitleb TRÜ Majandusteaduskonna kaubandusökonomika kursuse programmi vaetavat teemat ja on mõeldud kasutamiseks nii kaubandusökonomika kui ka kaubatundjate ja kaubandusraamatupidajate eriala statsionaarsetele ning mittestatsionaarsetele üliõpilastele.

Arh.

KUSTUTA UD **Tartu Riikliku Ülikooli**
Rõunakogus

2874 2825

TARBIMINE JA NÕUDLUS

1. TARBIMISE OLEMUS

Marksismi-leninismi klassikud töötasid välja tarbimise teooria põhiküsimused, käsitlesid tarbimise tähtsamaid aspekte nii kapitalismi kui sotsialismi tingimustes. Nad näitasid, et tarbimise kasv saab toimuda vaid tootmise ja tööviljakuse kasvu baasil.

Materiaalsete hüvede tootmine on ühiskonna eksisteerimise ja arenemise aluseks igal tema arenguetapil. Inimesed toodavad materiaalseid hüvesid oma vajaduste rahuldamiseks. Seepärast on igasuguse tootmise eesmärgiks lõppkokkuvõttes tarbimine. Tarbimine on ühiskondliku produkti kasutamise protsess inimeste vajaduste rahuldamiseks. See protsess toimub pidevalt, kuna tarbimiseta pole mõeldavad inimene ega ühiskond.

Tehakse vahet kaht liiki tarbimise - tootliku ja mittetootliku tarbimise vahel. Tootlik tarbimine on tootmisvahendite kasutamine materiaalsete hüvede tootmiseks. Tootlik tarbimine kuulub otseselt tootmisprotsessi ja tema lõpptulemuseks on teatud produkti valmistamine. Mittetootliku tarbimise põhiosa moodustab isiklik tarbimine. Isikliku tarbimise all mõeldakse produktide kasutamist inimeste vajaduste rahuldamiseks. Isiklik tarbimine taastab inimese füüsilise ja vaimse jõu. Mittetootliku tarbimise alla kuulub ka ühiskondlik

tarbimine. Siia kuulub materiaalsete hüvede (mööbel, küte, elektrienergia jne.) kasutamine mittetootliku sfääri asutustes ja ettevõtetes (vt. skeem lk. 6). Edaspidises käsitluses mõeldakse tarbimise all inimeste vajaduste rahuldamiseks minevate tarbeesemete ja teenuste isiklikku tarbimist.

Tarbimine on ühiskondliku taastootmisprotsessi koostisosa. Taastootmine kujutab endast tootmise, jaotuse, vahetuse ja tarbimise ühtsust. Tootmist seostavad tarbimisega produktide jaotus ja vahetus. Jaotus ja vahetus on ühiskondliku taastootmise faasid, mille käigus toodetud kaubad viiakse tarbijateni. Jaotusega määratakse kindlaks osa suurus, mille saab iga ühiskonnaliige toodetud koguproduktist. Toodetud tarbeesemete jaotus sõltub tootmisvahendite jaotamisest ühiskonnas. Kui tootmisvahendid on ekspluataatorlike klasside valduses, siis tarbeesemete jaotamine toimub ekspluataatorite huvides. Kui tootmisvahendid on ühiskondlikuks omanduseks, siis jaotatakse tarbeesemeid kogu rahva huvides. Ringlemisprotsessis vahetavad ühiskonnaliikmed saadud tulud tarbeesemete vastu. Nendes ühiskondlikes formatsioonides, kus esineb kaubatootmine, jaotatakse vahendid isiklike vajaduste rahuldamiseks rahalises vormis. Kuna tarbeesemeid toodetakse seejuures kui kaupu, siis vahetus toimub nende ostu-müügi kaudu. Seega seisneb vahetuse ülesanne selles, et kindlustada ühiskonnaliikmetele rahvatulust saadud osa arvel tarbeesemeid, mis vahetult rahuldavad nende vajadusi.

Tootmine on primaarne jaotuse, vahetuse ja tarbimise suhtes. Tarbimine oleneb tootmisest, sest viimane loob selleks vajalikud produktid, määrab tarbimise viisi ja sünnitab uusi vajadusi. Tootmine on seega tarbimise lähtepunkt, tema vajalik eeltingimus. Kuid tootmise ja tarbimise vastastikustes suhetes mõjutab tarbimine omakorda aktiivselt tootmist. Tarbimine on vajalik tingimus lakkamatuks tootmiseks. Tootmisprotsessi uuenemine pole võimalik, kui too-

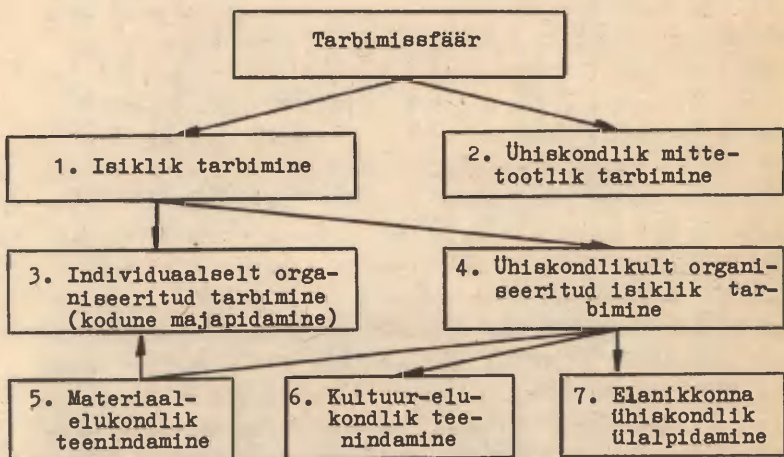
detud produkte ei tarbitaks. Tarbimisprotsessis tarbeesemed hävivad, mille tõttu on vajalik toota tarbitud produktide asemele uusi. Tarbimine näitab, mil määral toodetud produktide kvantiteet ja kvaliteet vastab inimeste vajadustele.

K. Marxi õpetuse kohaselt kulgevad taastootmise neli faasi - tootmine, jaotus, vahetus ja tarbimine - kolmes sfääris: tootmis-, ringlemis- ja tarbimissfääris. Ühiskondliku taastootmise jagunemine kolmeks sfääriks ei tähenda aga, et igasse sfääri on täielikult koondunud vastavad taastootmise faasid. Nii toimub tootmissfääris peale tootmisalase tarbimise ka mõningane jaotamine (näit. tootmisvahendite jaotamine ettevõtetes) ja mittetootlik tarbimine (kantseleikulud). Ringlemissfääris toimuvad peale jaotuse ja vahetuse ka isikliku tarbimisega (transpordi ja sideteenuste kasutamine elanike poolt) ja tootmisega (säilitamine ladudes) seotud protsessid. Ka tarbimissfääris sisaldub kõigi teiste taastootmise faaside elemente: toimuvad mõned tootmise jätkamise ja lõpuleviimisega (toiduvalmistamine, rõivaste õmblemine, majapidamisinventari remont), jaotamise ning ringlemisega (kinkimine, varanduse pärandamine) seotud protsessid. Kuid igas sfääris on valitsevad siiski temale omased põhilised protsessid - tootmissfääris tootmine, ringlemissfääris jaotus ja vahetus ning tarbimissfääris tarbimine.

Tarbimissfääri võib iseloomustada leheküljel 6 toodud skeemi abil.

Ühiskondlikku mittetootlikku tarbimisse (2) kuulub materiaalsete vahendite tarbimine a) riiklikes ja ühiskondlikes organisatsioonides ja b) mittetootlikes teaduslikes asutustes. Kõik need ühiskondliku produkti ja töö kulutused ei kuulu elanikkonna isikliku tarbimise hulka, kuna nad kulutatakse üldriiklikeks ja ühiskondlikeks vajadusteks. Seda tarbimise osa nimetas K. Marx "üldisteks, tootmisesse mittekuuluvateks valitsemiskuludeks". Kuna

need kulutused ei kuulu elanikkonna tarbimise hulka, siis edaspidi neid enam ei käsitleta.

Materiaal-elukondlikku teenindamisse (5) kuuluvad a) ühiskondlik toitlustamine, b) elamumajandus, c) kommunaalteenused (gaas, vesi, küte jne.), d) elanikkonda teenindav transport ja side ning e) olmeteenused (pesupesemine, keemiline puhastus jne.).

Kultuur-elukondlikku teenindamisse (6) kuuluvad a) tervishoid, b) haridus ja c) kultuuriteenused.

Elanikkonna ühiskondlikku ülalpidamisse (7) kuuluvad a) lasteasutused (lasteaiad, -kodud, -sõimed, internaatkoolid) ning b) invaliidide- ja vanadekodud.

Tarbimissfääris kulutatakse peaaegu pool kogu meie maal loodavast ühiskondlikust koguproduktist. Tarbimissfääril on suur osatähtsus ka meie rahvatulu ärakasutamisel - see moodustab umbes 3/4 rahvatulust. 1972. aastal ulatus Nõukogude Liidu rahvamajanduses toodetud rahvatulu 313,2 miljardi rub-

lani. Sellest summast kasutati rahvamajanduses 310,3 miljardit rubla, sealhulgas tarbimiseks 224,3 miljardit rubla ja akumulatsiooniks ning muudeks otstarveteks 86,0 miljardit rubla.

Rahva tarbimiseks eraldatud hüved moodustavad rahvamajanduse üldise tarbimisfondi. Selle suurus sõltub rahvatulu mahust ja jaotusest. Üldine tarbimisfond jaguneb kaupade ja toodete tarbimisfondiks (NSV Liidus 70 % üldisest tarbimisfondist) ja teenuste osutamise fondiks (30 %). Kaupade ja toodete tarbimisfond koosneb omakorda kaubalisest tarbimisfondist (81 %) ja mittekaubalisest tarbimisfondist (19 %). Esimene neist läheb tarbimissfääri kaupade kaudu ostu-müügi kaudu, teine aga omaenda tootmise kaudu. Viimase osa on kõrgem toiduvajaduste rahuldamisel (33 %). Tööstustooteid valmistatakse kodusel teel vähe.

Teenuste osutamise fond läheb tarbimiseks a) ühiskondliku tarbimisfondi arvel ja b) teenustöökodade käibe kaudu, millele lisanduvad ka kultuurilisi teenuseid osutavad ettevõtted. Ühiskondlik tarbimisfond moodustab sellest umbes 2/3, koosnedes rahalisest tarbimisfondist (pensionid, stipendiumid, abirahad), mis realiseerub kaubanduse kaudu, ning haridus- ja tervishoiualastest teenustest. Need kolm osa moodustavad umbes 90 protsenti ühiskondlikust tarbimisfondist.

Tarbimisfondi üldist suurust pole olemasolevate andmete baasil kerge arvutada. Teoreetiliselt võrdub see kaubakäibega, isikliku abimajapidamise toodanguga ja tasuta saadava ühiskondlike tarbimisfondide osaga, sest rahaliselt saadav tarbimisfond (pensionid, abirahad jne.) realiseerub kaubakäibes. Käesolevas käsitluses on peatähelepanu pööratud tarbimisfondi kaubalisele osale. See suureneb pidevalt ning tõrjub välja mittekaubalise tarbimisfondi. Veelgi kiiremini kasvavad ühiskondlikud tarbimisfondid ja teenused, ehkki nad on praegusel etapil veel tunduvalt madalamad kaubalisest tarbimisfondist.

2. VAJADUS - NÕUDLUS - TARBIMINE

Oluline on tunda ka tarbimissfääri elemente. Tähtsamad neist on vajadus, maksevõime line vajadus (tarve), nõudlus ja tarbimine. Vajadus ja tarbimine on teatud mõttes väga lähedased, kuid nad pole kaugeltki identsed mõisted. Nad isegi nagu eitavad teineteist - antud tarbimise akt likvideerib vastava vajaduse, kuna vajaduse tekkimine annab tunnistust tarbimise lõppemisest. Tarbimine on vajaduste rahuldamise protsess. Vajadus kutsub esile tarbimise. Viimane on tavaliselt mahult väiksem kui vajadus.

Vajadus on tarvidus teatud materiaalsete, vaimsete ja sotsiaalsete elutingimuste järele, mis tagavad ühiskondliku tootmise ja inimese kui peamise tootliku jõu pideva arenemise. Vajaduste areng on objektiivne seaduspärane protsess, mis ei sõltu inimeste tahtest. Inimeste vajadused tekivad võitlusest loodusega. Ürgkogukondliku korra ajal kujunesid inimeste vajadused seoses tarvidusega kaitsta endid külma eest ja kustutada nälga. Mida arenumad on tootlikud jõud, seda enam avaldavad mõju vajaduste kujunemisele sotsiaal-majanduslikud, rahvuslikud, ajaloolised ja geograafilised tingimused. Kõige enam mõjutavad vajaduste arengut siiski tootmise võimalused, sest tootmine loob tarbimise produktid ja tekitab ka vajaduse nende järele. Tootmisprotsessis ühiskond areneb, laienevad teadmised, see aga kutsub omakorda esile vajaduse paremate elutingimuste järele. Nii näiteks kutsus produktide säilitamise vajadus esile vajaduse külmutuskaappide järele (varem oli vajadus keldrite järele). Tootlike jõudude ja tootmissuhete progress on vajaduste kvantitatiivse ja kvalitatiivse kasvu aluseks. Vajaduste suurenemist antud isikute kontingendi hulgas, samuti nende vajaduste ilmumist uute elanikkonna kih tide hulgas nimetatakse vajaduste kvantitatiivseks kas-

vuks. Vajaduste kvalitatiivne kasv tähendab vajaduste muutumist ja täiustumist (uute vajaduste tekkimine, luksuseemete muutumine vajalikeks esemeiks). Vajaduste arengu ajaloolist protsessi nimetab Lenin vajaduste kasvu seaduseks.

Ülaltoodu iseloomustab vajaduste objektiivset külge, kuid vajadustel on ka subjektiiivne külge, mis tuleneb inimeste individuaalsetest iseärasustest (sugu, vanus, haridus, tegevusala, iseloom jne.). Just vajaduste subjektiivne külge põhjustabki eriti suure vajaduste diferentseerituse.

Kuigi vajadused arenevad eelkõige tootmise arengu baasil, on nad koguliselt tootmise mahust suuremad. Siit järeldub, et vajadused kasvavad kiiremini nende rahuldamise võimalustest. Seega ei rahuldada ka kommunistlikus ühiskonnas kõiki inimeste vajadusi. Kommunistliku ühiskonna madalamas faasis - sotsialismis - sõltub vajaduste rahuldamine inimese poolt tehtavast töö hulgast ja kvaliteedist. Tootmise plaanipärane tõususuunaline areng võimaldab rahuldada vajadusi pidevalt kasvavas ulatuses. Kommunistliku ühiskonna kõrgemas faasis tagatakse kõigi inimeste ratsionaalsete (mõistlike) vajaduste rahuldamine. Mida enam arenevad tootlikud jõud, seda enam vajadusi on võimalik rahuldada, kuid seda enam tekib ka uusi vajadusi.

Vajaduste tundmaõppimine eeldab nende klassifitseerimist. Vajadusi võib liigitada mitmete tunnuste alusel. Nii näiteks võib lähtuda vajaduste tähtsusest inimorganismi eksisteerimise seisukohalt. Vastavalt sellele jagunevad vajadused järgmiselt: hädavajalikud (primaarsed), soovitatavad (sekundaarsed) ja luksuslikud. Mida kõrgema arengutaseme saavutab ühiskond, seda enam rahuldatakse sekundaarseid vajadusi (fotoaparaat, televiisor). Inimorganismi eksisteerimise seisukohalt pole nad olulised. Luksusesemad pole enamikule ühiskonnaliikmetele kättesaadavad. Esinemise sageduse järgi jaotatakse

ee vajadusi püsivateks ja ajutisteks vajadusteks. T u n -
n e t a t a v u s e s e i s u k o h a l t jaotatakse
vajadusi tunnetatud ehk avalikeks vajadusteks ja varjatud
vajadusteks. Viimaste olemasolust pole inimene enne tead-
lik, kui on näinud vastavat eset. I n i m e s t e a r -
v u j ä r g i , kellel vastavad vajadused esinevad, jaot-
atakse vajadusi massi-, grupi- ja üksikvajadusteks.

Inimene rahuldab tarbimisprotsessis ainult osa oma va-
jadustest. Seejuures rahuldatakse vajadusi, vastavalt või-
malustele, enam-vähem kindlas järjekorras. Elukõige on va-
ja rahuldada inimese esmased vajadused, nagu toit, riietus,
elamu. Seejärel rahuldatakse sekundaarsed vajadused, mis
teevad elu mugavamaks ja meeldivamaks.

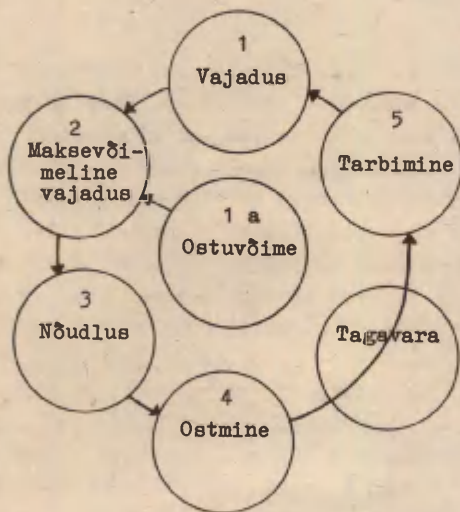
Kaubatootmise tingimustes on vajaduse rahuldamiseks
vähe üksi selle olemasolust. Otsustava tähtsusega on vaja-
duse rahuldamisel iga ühiskonnaliikme poolt rahvatulust ra-
halises vormis saadav osa. Selle ühiskonnalt saadava osa
ulatuses ongi tarbijal võimalik oma vajadusi rahuldada.

Need vajadused, mille rahuldamiseks tarvilikud raha-
lised vahendid on tarbijal olemas, moodustavad m a k -
s e v õ i m e l i s e v a j a d u s e e h k t a r -
b e . Viimane seisab tarbimisele lähemal kui vajadus, ku-
na ta hõlmab vaid seda vajadusteringi, mille rahuldamiseks
vajalikud rahalised vahendid on tarbijale ühiskonna poolt
juba antud. Oma käsutuses oleva raha ulatuses otsustab aga
tarbija ise, milliseid vajadusi ja missuguses järjekorras
ta rahuldab. Ühiskonna seisukohalt on vajadused rahuldatud
siis, kui raha vahetatakse tarbeesemete vastu. Sedavõrd,
kuivõrd kasvavad elanikkonna käsutusse minevad rahalised
vahendid, laieneb rahaga kindlustatud vajaduste hulk.

Rahaliste vahenditega kaetud vajadused avalduvad
n õ u d l u s e s . Kui vajadus ja tarbimine on igavesti
eksisteerivad kategooriad, siis nõudlus on ajalooline ka-
tegoria - ta tekkis koos kaubatootmisega. Kui turul on
kaup, mis vastab nõudlusele, siis toimub ost, millele järg-
neb tarbimine. Ajaliselt eelneb nõudlus tarbimisele ja üht-

lasi peegeldab tarbimist, kuid mitte täielikult. Nõudluses väljendub ainult tarbimise kaubaline osa, s. t. see osa tarbimisfondist, mis jaotatakse kaubanduse kaudu. Seega mitte kõik muudatused tarbimises ei peegeldu nõudluses (muudatused tarbimises, mis toimub ühiskondlike fondide arvel, samuti muudatused naturaalses tarbimises). Nõudlusel on siide ka k a u b a k ä i b e g a . Viimane peegeldab rahuldatud nõudlust. Rahuldatud nõudlus on selle osa võrra väiksem, mille võrra elanike nõudlus jääb rahuldamata tarbekaupade puudumise tõttu.

Vajaduste, nõudluse ja tarbimise vahekorral võib ise loomustada järgmise skeemi abil.

Nagu skeemist nähtub, algab kogu tsükkel vajadusest. Vajadus koos ostuvõimega annab maksevõimelise vajaduse, mis avaldub nõudluses. Kaupade olemasolu korral toimub ostu-müügi akt. Sellele järgneb kauba tarbimine. Osa os-

tetud kaupadest võivad moodustada tagavara. Kauba tarbimine kutsub esile uue vajaduse.

Nagu eespool toodust nähtub, on vajadus, maksevõimeline vajadus (tarve) ja nõudlus kolm erisugust majanduslikku kategooriat. Meie majandusalases kirjanduses pole seni täit ühtsust nende kategooriate käsitlemisel. Osa majandusteadlasi kasutab vaid kategooriaid "vajadus" ja "nõudlus". Rida majandusteadlasi kasutab kategooriaid "vajadus", "maksevõimeline nõudlus" ja "ostuvõimeline nõudlus".

3. NÕUDLUST MÕJUTAVAD TEGURID

Nõudlus muutub pidevalt. See on keeruline protsess, mis sõltub väga paljudest teguritest. Peamine raskus nõudluse uurimisel seisnebki selles, et nõudlust mõjutavaid tegureid on palju ja nad on sageli üksteisele vastukäivad. Muutused nõudluses toimuvad kõigi nende tegurite koosmõjul. Tähtsamad tegurid, millest oleneb nõudlus, on järgmised: toodetud kaupade sortiment, elanike rahaliste tulude suurus, kaupade jaehindade tase, elanikkonna arv ja koostis, geograafilised ja kliimaatilised tingimused, olustiku ja kultuuri rahvuslikud iseärasused, mood jt.

Tähtsat osa nõudluse kujunemisel etendab kaupade tootmine. Tootmine mõjutab nõudlust eelkõige sellega, et ta on kaupade pakkumise allikaks. Kaupa saab osta siis, kui ta on müügil, pakkumine sõltub aga tootmisest. Peale selle vähendab uute kaupade ilmumine nõudlust teistele kaupadele, muudab nõudluse struktuuri. Näiteks margariini ilmumine avaldas mõju või ja rasva nõudlusele. Teatud kaupade mitteküllaldase tootmise puhul nõudlus kandub üle teistele kaupadele, mille tulemusel muutub samuti nõudluse maht ja struktuur. Nii laiendas aed- ja puuvilja kon-

serveerimine ning külmutamine tunduvalt nende sesoonseid ja territoriaalseid nõudmise võimalusi.

Oluliseks nõudluse arengu teguriks on elanike rahalistel tulude suurus. Mida kõrgemad on töötajate tulud, seda rohkem raha kulutatakse ka kaupade ostmiseks ning seda suurem on nõudlus. Vastavalt sotsialismi majandusseadustele kasvavad elanike rahalised tulud pidevalt.

Jaehindade tase ja üksikute kaupade, eelkõige üksteist asendavate kaupade hindade vahekord mõjutab samuti märgatavalt nõudlust. Kauba hinna alandamine suurendab reeglina nõudlust vastavale kaubale (sama raha eest on võimalik osta seda kaupa rohkem). Koos sellega muutub tavaliselt ka nõudlus teistele kaupadele, mille hinnad ei alanenud (täiendava tulu arvel, mis saadi kaupade hindade alandamisest).

Jaehindade alandamine avaldab erinevat mõju erinevade sisetulekuga elanikkonna gruppides. Kui alandatakse nende kaupade hindu, millel on keskne koht elanike tarbimises, siis laieneb nõudlus eriti intensiivselt. Nõudluse suuruse sõltuvus jaehindade alanemisest antud tulude suuruse puhul väljendub kahes põhilises tendentsis: a) mida kõrgem on vajaduse rahuldamise aste testud kauba osas, seda vähem mõjutab jaehindade alandamine nõudluse mahtu; b) mida vajalikum on kaup, seda intensiivsemalt reageerib nõudlus jaehinna alandamisele. Hinnaalandusest saadud kokkuvõidu ei kasutata ainult tarbekaupade ostmiseks. Osa kokkuvõidust võib minna teenuste eest tasumiseks ja säästudeks, mille tõttu kaupade ostmiseks minev osa üldistes rahalistes väljaminekutes langeb. Intensiivsem langus toimub kõrgema sisetulekuga gruppides, kus on juba saavutatud vajaduste rahuldamise kõrge aste. Kehetestades kaupade hindu plaanipäraselt, reguleerib riik üksikute kaupade nõudluse ja pakkumise vahet (kõrged hinnad alkohoolsetele jookidele, madalad raamatutele jne.).

Sotsialistlikus ühiskonnas on iseloomulik hindade alandamine. Kuid see ei eita võimalust ja vajadust mõnel juhul

tõsta üksikute toodete hindu. See võib olla tingitud vajadusest lähendada hindu väärtusele antud tootmisharu rentaabluse tõstmise eesmärgil, likvideerida ajutised raskused elanike varustamisel teatud produktidega (liha ja lihasaaduste ning või hindade tõstmine 1962. a.). Hinna tõstmise eesmärgiks võib olla ka teatud kaupade tarbimise piiramine (viin).

Hinna kui nõudluse teguri mõju ilmneb kõige kujukamalt siis, kui vastavaid kaupu on kaubandusvõrgus pidevalt saada ja ostu-müügi akt toimub häireteta. Juhul kui mõni kaup kaob müügil, suureneb otsekohe nõudlus sellele kaubale, kuna seda hakatakse ostma ka tagavaraks.

Olulisteks nõudlust mõjutavateks teguriteks on elanike arv, nende kutsealane ja vanuseline koosseis. Mida suurem on elanike arv, seda ulatuslikum on nõudlus. Elanike arvu muutumine mõjutab nõudluse mahtu sel juhul, kui samaaegselt muutuvad rahalised tulud, mis reeglina ka esineb. Elanike arvust üksi ei piisa nõudluse hindamiseks. On vaja arvesse võtta ka elanike koosseisu, s. t. jagunemist vanuse, soo, elukutse jne. järgi. Samuti mõjutab nõudlust abiellumiste arv. Tavaliselt kujuneb siis uus perekond, oma majapidamisega, mille tulemusena tekib vajadus mööbli, vaipade, kardinade, majatarvete jne. järele. Muidugi ei vasta nende artiklite nõudlus abiellunute arvule, kuna sageli sugulased, eriti vanemad, aitavad oma tagavarast uut majapidamist sisustada.

Tuleb arvestada elanikkonna kutsealast koostist. Tootlike jõudude areng ja sotsialistlike tootmissuhete täiusdamine vähendavad järk-järgult olulisi erinevusi vaimse ja füüsilise, tööstusliku ja põllumajandusliku töö vahel. See ei tähenda muidugi, et tööliste, talupoegade ja haritlaste perekondade, erinevate töötajategruppide nõudlus võrdsustub. Tööliste, talupoegade või haritlaste perekondade nõudlus on erinev, olles põhjustatud töö iseärasustest, erinevatest traditsioonidest jne. Üks osa nõudlusest tuleneb töö iseloomust (erialane kirjandus, kirjutusmasin jne.).

Küllaltki suur tähtsus nõudluse kujunemisel on kliimaatilisitel ja geograafilistel tingimustel. Nõudluse erinevused asukoha järgi ilmnevad enam tööstuskaupade osas (rõivad, liiklusvahendid). Puhkerajoonides on nõudlus sesoonse iseloomuga. See käib eelkõige toiduainete, sporditarvete, kingituste ja suveniiride kohta. Seevastu ei suurene seal nõudlus mööblile, majatarvetele jne. Siin langeb koha- ja ajaerinevuste mõju ühte.

Sesooni mõju tarbimisele tuleneb aastaaegadest. Seejuures võivad ilmastikuolud ajaliselt nihutada, pikendada või lühendada sesoonsete kaupade tarbimist. Toiduainete puhul reguleerib nõudlust vastavate toodete ilmumine turule (varane kartul, aedvili, puuvili). Tööstuskaupadest muutub vastavalt aastaaegadele eelkõige rõivastusesemete, sporditarvete ja mänguasjade nõudlus. Seejuures tuleb arvestada, et nõudlus ilmneb mõni aeg enne vastava aastaaja saabumist. Üsna suurt mõju avaldavad nõudlusele meteoroloogilised muutused ühe ja sama sesooni ajal. Pikaajaline vihmasadu suurendab nõudlust vihmamantlite, vihmavarjude, kummijalatsite jne. järele. Nõudluse sesoonsus oleneb peale kliima muutuste ka mitmesugustest majanduslikest ja kultuurilistest teguritest. Nii avaldab nõudluse struktuurile suurt mõju õppeaasta algus (vormirõivad, koolitarbed).

Sesoonse nõudluse arengu üldiseks tendentsiks on sesoonse kõikumise suurenemine, mis seletub eelkõige pakkumise ja nõudmise normaliseerumisega, paljude kaupade defitsiitsuse likvideerimisega. Mida paremini on kaubandusorganisatsioonid kaupadega varustatud, seda hiljem algab nõudlus ja vastupidi. Sesoonse kõikumise suurenemist tingib elanikkonna materiaalse heaolu tõus, moe muutused, toodetavate tööstuskaupade nomenklatuuri laienemine.

Üha suurenevat osa paljude kaupade nõudluses etendab mood. Rahva elatustaseme kasvu ja tarbeesemete sortimendi laienemisega muutuvad inimeste vajadused üha mitmekesisemaks. Ühelt poolt suurendab mood nõudlust uutele kaupadele, teiselt poolt vähendab nõudlust vananenud tegumoe ja ku-

jundusega esemete järele. Eriti alluvad moe mõjule naisterõivad. Moe muutumise tulemusena lüheneb esemete kasutamisaeg, kiireneb nende moraalne kulumine ja järelikult ka vajadus vastavate esemete järele.

II

ELANIKKONNA OSTUFONDID JA NENDE ARVUTAMINE

1. ELANIKKONNA OSTUFONDID

Elanikkond ei kuluta kogu rahalist tulu kaupade ostmiseks. Seda osa sissetulekust, mida teatud ajavahemiku jooksul kasutatakse kaupade ostmiseks jaekaubandusvõrgust ja kolhoositurult, nimetatakse *ostufondideks*. Nõukogude Liidus moodustavad ostufondid enam kui 80 %, s. o. valdava osa elanike rahalistest tuludest.

Elanikkonna ostufondid peegeldavad nõudlust, kuid need kaks mõistet pole võrdväärised, sest elanikkonna ostufondide suurus ei sõltu jaehindade tasemest. Hindade alaneamise puhul elanikkonna ostufondid jäävad samaks, nõudlus reeglina aga suureneb. Samade ostufondide eest saab rohkem kaupa. Rahalise sissetuleku kasv suurendab tavaliselt ostufonde, kuid erineva sissetulekuga gruppides on juurdekasv erinev. Mida kõrgema sissetulekuga grupiga on meil tegemist, seda vähem mõjub tulu kasv ostufondidele. Nendes perekondades on juba saavutatud kaupade ostmise kõrge tase ning sissetuleku lisa kulutatakse muudeks eesmärkideks (teenused, säästud). Rahalise sissetuleku suurenemisega langeb ostufondide osa suhteliselt väljaminekute kogusummas. Madalama sissetulekuga perekonnad kasutavad oma lisasissetuleku peamiselt kaupade ostmiseks.

Ostufondide suurus sõltub samuti perekonna suurusest ja koosseisust. Ühesuguse sissetuleku puhul kasvab ostufondide osa rahalistes kuludes koos perekonna suurenemisega, kuigi väljaminekud kaupade ostmiseks ühe perekonna-liikme kohta absoluutselt langevad. Seaduspärasust, mille järgi rahaliste sissetulekute kasv mõjutab erinevalt ostufonde sõltuvalt tulu ja perekonna suurusest, tuleb arvesse võtta edaspidise nõudluse hindamisel ja tarbeesemete tootmise ning jaekaubanduse arendamise perspektiivplaanide koostamisel.

Raha võib liikuda ka ühelt elanikkonnagrupil teisele. Nii vastavad mittekoopereerunud käsitööliste (õmblejate, kingseppade, fotograafide) sissetulekud nende teenuseid kasutanud inimeste väljaminekutele. Sama käib ka lapsehoidjate ja majaabiliste tulu ning kolhoositurul produktide müügist saadud summade kohta. Kõigile neile sissetulekutele vastavad teiste elanikegruppide väljaminekud. See raharinge mõjutab teatud elanikkonnagruppide ostufondide suurus. Nii näiteks ei kasuta talupojad kolhoositurul kaupade müügist saadud raha täies ulatuses kaupade ostmiseks. Teatud osa nendest summadest kulutatakse kultuurilisteks vajadusteks, säästudeks jne. Seejuures muutub ka nõudluse struktuur. Suureneb kolhoosnike nõudlus tööstuskaupadele, väheneb linnaelanike nõudlus toiduainetele riiklikus ja kooperatiivkaubanduses.

Raharinglus rajoonide, linnade ja liiduvabariikide vahel mõjutab kohalike ostufondide suurus. Kaupade ostjatena esinevad peale kohalike elanike veel mujalt sissetõitnud. Seega tuleb kaupade nõudluse puhul arvestada kohalike tarbijate ostufondide kõrval veel *t r a n s i i t t a r b i j a t e o s t u f o n d e*. Transiittarbijad on tarbijad, kes viibivad antud rajoonis ajutiselt. Kaubanduse seisukohalt arvestatakse, et transiittarbijate nõudlust rahuldatakse sajabrotsendiliselt. Nende nõudluse suuruse määramiseks kasutatakse statistilisi vaatlusi, andmeid sissetõitjate kohta raudteejaamadest, sadamatest

ja võrastemajadest. Üldreeglina pole transiitartbijate osa kaubanduses kuigi suur. Üksikute linnade ja rajoonide kaupa esineb selles osas aga suuri kõikumisi. Eriti kõrge on transiitartbijate osa suurtes linnades (Moskva, Leningrad, liiduvabariikide pealinnad) ja kuurortkeskustes.

K o h a l i k u d t a r b i j a d on antud rajoonis või linnas alaliselt elavad inimesed. Nad rahuldavad suurema osa oma vajadustest kohaliku kaubandusvõrgu kaudu. Teatud rajooni (linna) elanike ostufondid suurenevad, kui selles rajoonis (linnas) elavate inimeste poolt tuuakse sisse raha, mida maksti teises rajoonis (linnas), ja kui kaup ostetakse väljaspool antud rajooni (linna) elunevate inimeste poolt. Ja vastupidi - rajooni (linna) ostufondid vähenevad, kui selle rajooni (linna) elanikele väljamakstud raha kulutatakse viimaste poolt kaupade ostmiseks teistes rajoonides (linnades) või kui raha makstakse teistes rajoonides (linnades) elavatele inimestele ning nad kulutavad selle raha mujal.

Rajoonidevahelist raharinglust võib liigitada järgmiselt.

a) P i i r k o n d a d e j ä r g i . Sellest liigitusest lähtudes võib kõnelda liiduvabariikide-, rajoonide- ja linnadevahelisest ning -sisesest raharingest.

b) R a h a r i n g l u s e p õ h j u s t e j ä r g i . Rajoonide- (linnade-) vahelist raharinglust põhjustab eelkõige see, et elukoht ja töökoht asuvad erinevates rajoonides (linnades). Sellele järgnevad komanderingud, ekskursioonid, sõidud kaupade ostmise eesmärgil jne. Kõige tähtsam põhjus on väljaspool rajooni (linna) asuv töökoht, kuna see mõjustab raharinglust pidevalt. Näiteks paljud Tapa, Kehra, Keila elanikud töötavad Tallinnas, Elva elanikud Tartus, kus teostavad ka sisseoste. Raharingluse maht sõltub seejuures veel paljudest muudest teguritest, nagu kodukohast eemaloleku aeg, kaubandusvõrgu tihedus, kaupade pakumine elu- ja töökohas.

Nagu eespool märgitud, rahuldavad inimesed oma vajadusi tarbeesemete järele teatud kindlas järjekorras. Eelkõige on vaja rahuldada elu alalhoiduks vajalikke primaarseid vajadusi, nagu toidu-, riietus- ja elamuvajadusi. Alles pärast nende esmaste vajaduste rahuldamist võib mõelda teiseste vajaduste rahuldamisele, mis teevad elu mugavamaks ja kaunimaks. Selles vajaduste rahuldamise järjekorras võib ajutiselt esineda ka teatud hälbimisi. Nii võib toiduvajaduste rahuldamise asemel tõusta esiplaanile riietus- või koguni elu alalhoiduks mittevajalike vajaduste rahuldamine. Need hälbimised on aga ajutised ja esinevad üksikjuhtudel. Ühiskondlikus ulatuses on nad tähtsusetud, kadudes vajaduste rahuldamise järjekorra seaduspärase protsessis. See seaduspärane vajaduste rahuldamise järjekord mõjustab nõudluse mahtu ja struktuuri selliselt, et väikeste ostufondide puhul on eriti suure osatähtsusega kulutused toiduainete ostmiseks. Ostufondide kasvades avaneb võimalus ka sekundaarsete vajaduste rahuldamiseks.

Vajaduste rahuldamise aste avaldab ostufondide suuruse kaudu mõju tarbimise mahule ja struktuurile. Mõjuaste on erinev, sõltudes sellest, kas meil on tegemist

- 1) vajaduse absoluutse rahuldamisega või
- 2) vajaduse suhtelise rahuldamisega, s. o.
 - a) nõudluse täieliku katmisega või
 - b) nõudluse mittetäieliku katmisega.

Vajadus on absoluutselt rahuldatud, kui on saavutatud füsioloogilise küllastatuse aste, mis väljendub selles, et nõudlus teatud kaubale ei suurene ka siis, kui suurenevad ostufondid või kui selle kauba hinda alandatakse. Füsioloogilise küllastatuse taseme saavutamise korral ei ole vajaduse rahuldamise piiriks enam ostufondide suurus, vaid kauba tarbimisväärtus.

Nõudluse täielik katmine esineb siis, kui rahaga kindlustatud vajadused saavad jaevõrgu kaudu täielikult rahuldatud. Eelduseks on nõudlusele vastav kaupade pakkumine.

Vajaduste rahuldamise piiriks on antud jaehindade taseme puhul ostufondide suurus. Vajaduste rahuldamise piirid laienevad ostufondide suurenedes või hindade alanedes. Nende kaupade jaekäive reageerib vahetult ostufondide suurenemisele.

Nõudluse mittetäielikust katmisest võime rääkida siis, kui rahaga kindlustatud vajadused ei leia antud ajaperioodil täielikku rahuldamist. Elanikkonna käsutuses olevaid ostufonde ei ole võimalik eel juhul täielikult ära kasutada. Olukorra parandamiseks on vaja suurendada kaubafonde, parandada kaupade kvaliteeti, laiendada sortimenti.

Isikliku tarbimise esemeid on väga palju ja nad on erinevate tarbimisomadustega. Vaatamata nende tootmistehnoloogiatele erinevustele, täidavad nad tarbimises teatud kindlaid funktsioone, rahuldavad teatud kindla valdkonna vajadusi, nagu näiteks riiete, toidu-, elamuvajadusi jne. Tarbeesemete vahel, mis rahuldavad ühe valdkonna vajadusi, on seesmine seos, mis väljendub nende vastastikusel asendatavuses tarbimisprotsessis. Tarbeesemed asendavad üksteist sama valdkonna vajaduste rahuldamise puhul kas otseselt või kaudselt. Näiteks on tööstuskaupade osas otsene asendatavus kunst- ja naturaalsiidi, nahast ja kunstnahast esemete vahel. Kaudne asendatavus esineb näiteks kangaskaupade asendamisel valmisriietega. Mõnikord võivad ka toiduained ja tööstuskaubad üksteist asendada, kuigi nende vahel pole otsest tarbimisalast seost. Seda põhjustavad vajaduste rahuldamise majanduslikud piirid. Kuna teatud ostufondide ja jaehindade taseme puhul nõudluse suuremine ühele kaubale vähendab sunniviisilist nõudlust teisele kaubale, siis võivad esineda seosed tarbeesemete vahel, mille tarbimisomadused langevad täiesti erinevatesse vajaduste rahuldamise valdkondadesse.

Oluline tegur on seejuures jaehindade tase. Kui teatud tööstuskaupade jaehinna tase ületab tunduvalt toiduainete hindade taseme, siis pole tarbija huvitatud antud ostufondide puhul toiduainete tarbimise piiramisest või

ostufondide kasvu puhul nende ostmise mittesuurendamisest.

Toiduainete ja tööstuskaupade ostude vahekorda mõjutab ka tööstuskaupade pakkumine. Tarbijal on kaldumus kullutada osa tööstuskaupade ostmiseks ettenähtud rahasummast toiduainete ostmiseks, kui ta ei leia kaubandusvõrgust sobivaid tööstuskaupu. Võttes arvesse tarbeesemete vastastikust asendatavust, peab kaubandus aktiivselt mõjutama nõudlust, aitama kaasa õige vahekorra kehtestamisele toiduainete ja tööstuskaupade tarbimise vahel.

2. ELANIKKONNA TULUDE JA KULUDE BILANSS

Elanikkonna ostufondide suuruse kindlaksmääramine riigi ulatuses pole eriti raske. Seda saab üsna täpselt teha elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi alusel. Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanss on tähtis planeerimise instrument. Selle abil kehtestatakse vajalikud proportsioonid tarbimise ja akumulatsioonifondi, elanike rahaliste tulude kasvu ja tarbekaupade koguse suurendamise ning tasuliste teenuste laiendamise vahel, samuti kasutatakse seda elanikkonna erinevate gruppide reaaltulude planeerimiseks ja raharingluse reguleerimiseks.

Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanss koostatakse statistiliste ning teiste materjalide (palgafondide plaanid, riigieelarve jne.) alusel. Tulude ja kulude bilanss iseloomustab elanike rahaliste tulude mahtu, struktuuri ja allikaid, samuti kulude struktuuri. Bilanss näitab raha ringlemist elanikkonna vahel ühelt poolt ja ettevõtete ning organisatsioonide vahel teiselt poolt.

Bilansi tulude osas arvestatakse kogu raha, mis elanikkond saab antud territooriumil paiknevate riiklikelt, kooperatiivsetelt ja ühiskondlikelt organisatsioonidelt: palk, laekumised põllumajandussaaduste müügist riigile, pensionid ja abirahad, stipendiumid, laekumised

finantssüsteemist (riigilaenuvõidud, hoiuste protsendid) ning muud sissetulekud.

Kulude osas arvestatakse kõik elanikkonna väljaminekud - maksed organisatsioonidele mitmesuguste teenuste eest (kommunaal-elukondlikud, transport, side, kino, teater jt.), samuti säästud, liikmeks jne. Siin arvestatakse ka kulud kaupade ostmiseks riiklikust ja kooperatiivkaubandusest ning kolhoosituult.

Ostufondide suurus bilansis määratakse kindlaks järgmiselt: tulude üldsummast arvestatakse maha kõik mittekaubalisteks kulud ja säästud. Umbes neli viiendikku elanikkonna tuludest läheb kaupade ostmiseks, üks viiendik mittekaubalisteks kuludeks (teenused, maksud).

Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilanss koostatakse igal aastal Nõukogude Liidu, liiduvabariikide, oblastite ja linnade lõikes. Bilansid jagunevad plaanilisteks ja aruandelisteks.

T a b e l 1

Elanikkonna rahaliste tulude ja kulude näitlik bilanss¹
(oblasti kohta)

Tulud	Summa (milj. rbl.)	Kulud	Summa (milj. rbl.)
1	2	3	4
Palk	200	Teenuste tasumine rahvamajanduse ettevõtetele	35
Rahalised laekumised kolhoosidelt	50	Kohustuslikud maksud ja maksed	15
Pensionid, abirahad, stipendiumid	40	Saadetud raha saadetised	3

¹ П.П. Головешко. Экономика и планирование советской торговли. Киев, 1968, стр. 65.

1	2	3	4
Laekumised finants- süsteemist	4	Kokku mittekaubalised kulud	53
Saadud rahasaadetised	-	Säästude juurdekasv	7
Muud tulud	6	Kokku mittekaubali- sed kulud ja säästud	60
		Kulud kaupade ostmi- seks (ostufondid) (300 - 53 - 7 = 240)	240
Kokku tulud (bilanss)	300	Kokku kulud (bilanss)	300

Bilansi t u l u d e o s a s on kõige olulisemaks artiklikaks palk. Peale põhipalga (aja- ja tükipalk) arvestatakse siin ka kõik ettenähtud lisad - preemiad, puhkustasud jne.

Plaanilise bilansi koostamisel arvestatakse tööstustevõtete ja ehitusorganisatsioonide tootmistegevuse laiendamist, töötajate arvu suurendamist, keskmise palga kasvu. Nende näitajate alusel määratakse kindlaks palgafondi ligikaudne suurenemine, võrreldes oodatavate või aruandeandmetega. Nii nähakse ette üheksandal viisaastakul tööliste ja teenistujate aasta keskmise palga suurenemist 1460 rublalt 1970. aastal 1752 - 1788 rublani 1975. aastal. Perekondades on tavaliselt rohkem kui üks töötaja (keskmiselt 1,6), seetõttu moodustavad käesoleva viisaastaku lõpuks palgana saadud tulud perekonna kohta 2860 rubla (1970. a. 2342 rbl.). Kiirema tempoga suurenevad madalapalgaliste töötajate sissetulekud. Alates 1. jaanuarist 1957.a. on käesoleval viisaastakul kavandatud palga minimaalmäära tõstmine juba neljas. Palgamiinimum suureneb 1955. a. võrreldes 3,5 korda, moodustades 70 rbl. kuus. Keskmine palk suureneb 1975. a., võrreldes 1955. aastaga, kaks korda. Peale selle suurenevad madalapalgaliste töötajate sissetulekud kvalifikatsiooni tõstmise ja paremate tootmisnäitajate saavutamise eest, s.o. nende tööpanuse suurenemise korral ühiskondlikus tootmises.

Meie vabariigis suurenes tööliste ja teenistujate keskmine rahaline kuupalk 1972. a. 5 % ja moodustas 146 rubla.

Kolhoosidest saadavad tulud kujutavad endast peamiselt kolhoosnike rahalisi sissetulekuid, mis saadakse ühismajapidamisest rahalise töötasuna. Bilansi selle artikli planeerimine nõuab kolhooside tulude väljaselgitamist. Kolhooside tulu toodangu müügist riigile määratakse kindlaks riiklike varumisplaanide ja tegelike varumishindade alusel. Seejuures arvestatakse realiseeritava toodangu struktuuri muutumist, kvaliteedi ja sordilisuse paranemist, sest see avaldab mõju kokkuostuhindade keskmisele tasemele. Kolhoosnikud saavad tulu ka põllumajandussaaduste realiseerimisest riigile, kooperatiivsetele organisatsioonidele ja kolhoositurul otseselt elanikkonnale (seda tulu võivad saada ka töölised ja teenistujad, kel on olemas abimajapidamine). Ka kolhoosnike sissetulekud näitavad pidevat kasvutendentsi. Nii suurenes vabariigi kolhoosnikute töötasu ühismajapidamisest 1971. aastal 9 %. Kui ajavahemikul 1940 - 1970 suurenesid NSV Liidu tööliste ja teenistujate reaaltulud, arvestatuna ühe töötaja kohta, 2,9 korda, siis kolhoosnike reaaltulud suurenesid 4,7 korda. Järelikult kolhoosnike reaaltulud kasvasid 1,6 korda kiiremini tööliste ja teenistujate sissetulekutest. Üheksandal viisaastakul säilib kolhoosnike sissetulekute kiirem kasv võrreldes tööliste ja teenistujatega. Kolhoosnike tulude suurenemine ühismajapidamisest on planeeritud 30 - 35 %, mis umbes 1,5 korda ületab tööliste ja teenistujate keskmise palga juurdekasvu.

Pensionid ja abirahad kujutavad endast vastavaid väljamakseid elanikkonnale sotsiaalkindlustuse summadest, riigieelarvest, ametiühinguorganisatsioonidelt ja kolhoosidest.

Stipendiumid on väljamaksed kõrgemate koolide, tehnikumide ja teiste spetsiaalsete õppeasutuste õpilastele, samuti mitmesugustel kursustel õppijatele, kus makstakse stipendiumi.

Finantssüsteemist laekumiste alla kuuluvad riigilae-
nu- ja loteriivõidud, protsendid hoiukassades olevatelt
hoiustelt, kindlustussummade väljamaksed, pangalaenu- ja in-
dividuaalelamute ehitamiseks jne.

Bilansi k u l u d e o s a s t moodustab suu-
rema osa kaupade ost elanike poolt riiklikust ja koopera-
tiivsest kaubandusest, samuti kolhoositurult. Seejuures
arvestatakse, et riikliku ja kooperatiivkaubanduse jae-
käibest moodustavad umbes 7 - 8 % ettevõtete, asutuste, or-
ganisatsioonide ja kolhooside ostud.

Teenuste eest tasumise alla kuuluvad korteriüür ja
tasu kommunaalteenuste eest, lastevanemate maksud laste-
aedadele, tasu transpordi ja sideteenuste eest, teatri- ja
kinopiletite ostmine, tuusikute eest tasumine jne.

Erinevalt kapitalistlikest riikidest on tasul tee-
nuste eest suhtelisel väike osatähtsus meie elanike kulu-
des. Suur hulk teenuseid (hariduse, tervishoiu, kvalifi-
katsiooni tõstmise alal) saadakse tasuta. Tasuliste tee-
nuste tasumäärad on võrdlemisi madalad. Seoses elatusta-
seme tõusuga suurnevad elanike väljaminekud kommunaal-
transpordi- ja teiste teenuste eest. Määrava tähtsusega on
siin aga teine tendents, mis väljendub ühiskondlike tarbi-
misfondide laienemises.

Kohustuslikud maksud, liikmemaksud ja muud maksed
hõlmavad tulumaksu, põllumajandusmaksu ja teisi elanikelt
võetavaid makse, mitmesuguseid lõive (passimaks, teenus-
tasu kolhoositurul jne.), makseid Riiklikule Kindlustuse-
le ja kooperatiivsetele organisatsioonidele jne.

Tööpuuduse likvideerimine, pensionid vanaduse ja töö-
võime kaotamise puhul ning tasuta arstiabi likvideerib va-
jaduse teha säästusid "mustadeks päevadeks" tarbimise piir-
ramise arvel. Kuid säästusid säilivad ka sotsialismi tingi-
mustes. Erinevalt kapitalistlikust ühiskonnast pole töö-
tajad sunnitud neid tegema. Säästusid vähendavad elanike os-
tuvõimet teatud perioodil. Kuna säästusid võib siiski igal
ajal kasutada kaupade ostmiseks, siis kujutavad nad nn.
potentsiaalset ostuvõimet.

Osa hoiustest kujutab endast jooksvat akumulatsiooni, mille eesmärgiks on suhteliselt kallihinnaliste esemete ostmine (auto, muusikariistad). Nende hoiuste osas toimub pidev käive: ühelt poolt pannakse raha hoiule, teiselt poolt vajaliku summa saavutamisel võetakse raha hoiukassast välja. Tervikuna suureneb aga hoiuste juurdekasv, kuna nõukogude inimeste vajaduste ja sissetulekute kasvuga suurenevad ka summad, mida kogutakse hinnaliste kaupade ostmiseks. Teatud osa hoiustest väljendab elanike rahuldumata jäänud nõudlust. Leidmata sobivat kaupa kaubandusvõrgust, paigutavad töötajad kulutamata jäänud summa hoiukassasse. Kauba müügile ilmumisel võetakse säästud hoiukassast välja. Lõpuks, osa hoiuseid on püsivad, nende kasutamine on plaanitud tulevikku. Kokkuvõttes suureneb hoiuste üldsumma hoiukassades süstemaatiliselt. 1972. aasta lõpul moodustasid hoiused NSV Liidus 60,7 miljardit rubla, hoiustajate arv ulatus 89 miljoni inimeseni.

Kõik need rahvatulu jaotamise iseärasused võimaldavad sotsialistliku ühiskonna liikmetel kulutada suure osa oma tuludest kaupade ostmiseks.

Elanikkonna ostufondide suurus sõltub

- a) jooksvatest rahalistest sissetulekutest;
- b) antud ajaperioodi alguses olemasolevatest rahalistest vahenditest (sularaha, hoiused);
- c) rahalistest väljaminekutest, mis pole seotud kaupade ostmisega;
- d) ajaperioodi lõpuks oodatavate rahaliste vahendite suurusest (sularaha, hoiused).

Seega elanikkonna rahaliste tulude ja kulude bilansi alusel määratakse kindlaks ostufondi suurus, mis kujutabki endast nõudluse mahtu.

Nagu eespool märgitud, võib vabariigi, rajooni, linna jaekäive olla suurem või väiksem elanikkonna ostufondidest transiitbijaajate ostude või teises kohas teostatud ostude tõttu. Raha ümberpaiknemise suurus tehakse kindlaks analüüsides kohalike elanike ostufondide suurust ja kaupade müüki antud piirkonnas rea aastate jooksul.

Kohalike elanike ostufondid, millele on juurde arvatud transiitartbijate nõudlus ning ettevõtete ja asutuste ostud, annavad meile vabariigi, rajooni (linna) turumahu. Elanikkonna ostufondide ja turumahu näitajaid kasutatakse territoriaalsete jaekäibepaanide koostamiseks. Arvestada tuleb veel seda, et osa ostufonde kulutab elanikkond produktide ostmiseks kolhoositurult ja kolhoosnikelt. Nende ostude maht määratakse igas rajoonis (linnas) kindlaks katselis-statistilisel teel, lähtudes oletatavatest kolhoosituru ressurssidest ja keskmistest turuhindadest.

T a b e l 2

Turumahu (maksevõimelise nõudluse üldsumma) arvestus¹

Turumahu näitaja	Summa (milj. rbl.)	Turumahu katte näitaja	Summa (milj. rbl.)
Elanikkonna ostufondid	240	Riikliku ja kooperativevkaubanduse käive	250
Transiitartbijate nõudlus	12	Kolhoosikaubandus	20
Kaupade ostmine ettevõtete ja organisatsioonide poolt	18		
Bilanss	270	Bilanss	270

¹ Turumahu (maksevõimelise nõudluse üldsumma) arvestus on tehtud lk.22 esitatud elanikkonna tulude ja kulude bilansi alusel.

III

TARBIMISE ARENGU SEADUSPÄRASUSED

1. TARBIMISE SÕLTUVUS SOTSIAAL-MAJANDUSLIKEST TINGIMUSTEST

Tarbimine kui taastootmise viimane faas määratakse ära tootmisviisi sotsiaal-majandusliku struktuuri poolt. Seetõttu on inimeste vajaduste ja tarbimise areng kapitalismi ja sotsialismi tingimustes printsiipsaalselt erinev.

Kapitalismi tingimustes ei tähenda tootmise kasv ning rahvatulu suurenemine laiade masside tarbimise olulist paranemist, sest valdava osa rahvatulust omastab käputäis monopoliste. Nii on Ameerika Ühendriikides kõige jõukamate isikute käsutuses, kes moodustavad vaid 0,5 % elanikkonnast, 33 % kogu omandist (väärteselises väljenduses).

Kapitalism ei kindlusta kõrget tarbimistaset kõikidele ühiskonnakihtidele, kõikidele riikidele ja rahvastele. Äärmiselt madal on rahva tarbimistase koloniaalikest vabanevad maades. Ka arenenud kapitalistlikes riikides, kus keskmine tarbimise tase on küllaltki kõrge, leidub hulgaliselt elanikkonna kihte, kes pole suutelised muretsema endile kõige hädavajalikumat. Kaupade tootmise laiendamine ei päästa töelist tööpuudusest, hindade kasvust, üüri tõusust, maksude suurenemisest ja teistest kapitalistliku rõhumise vormidest. Ameerika Ühendriikide progressiivne majandusteadlane F. Lundberg tuleb oma töös "Rikkad ja ülirikkad" järeldusele, et inimene, kellel pole küllaldast tulutoovat omandit või kes ei saa kõrget töötasu, et teha regulaarselt suuri

sääste, on vaene.¹ Paljud inimesed, kellel on kõrgepalgaline, isegi juhtiv koht, jäävad aeg-ajalt töötada kohtade likvideerimise, korporatsioonide ühendamise, tehnilise progressi või ettevõtete sulgemise tõttu. Leidmata kohe uut tööd, avastavad need inimesed äkki, et nad on sõna otseses mõttes vaesed. Ka paljud neist, kes pole kunagi tööd kaotanud, tunnetavad pikaajalise haiguse korral sedasama. Teises olukorras on muidugi omandi valdajad.

Kõrge ja keskmise tarbimistasemega elanikkonna kih-tide tarbimist püütakse reklaami ja mitmesuguste mahhinatsioonide abil suunata monopolistidele kasulikus suunas. Sellekohaseid näiteid toob hulgaliselt Ameerika Ühendriikide publitsist V. Packard oma töös "Suur raiskamine". Ta kirjutab, et paljude keskmiste ameeriklaste tarbimine on suunatud tühisele ja ekstsentrilisele. Ameeriklane kulutab rohkem raha suitsetamisele, joomisele ja kihlvedudele kui haridusele ja teadmiste täiendamisele. Ameerika Ühendriikides on pillamine ja raiskamine saavutanud nii suure ulatuse, et iga ameeriklase kohta kulutatakse 18 tonni toorainet (välja arvatud toiduained) aastas. Huvi pakuvad ka V. Packardi lõppjärelused nende mahhinatsioonide psühholoogilise mõju kohta. Ta kirjutab, et Ameerika Ühendriikides leidub ikka rohkem ja rohkem inimesi, kes näevad oma elu eesmärki tarbimises, mitte aga tootmisalases tegevuses, millest tulenevad niisugused iseloomujooned nagu lõbuhimu ja passiivsus.²

Ka paljud kodanlikud sotsioloogid näevad tarbimise liialdatud esiletõstmise kahjulikkust ja kritiseerivad seda. Sotsioloog H. Freyer näeb näiteks ohtu igas materiaalse vajaduse rahuldamise faktis. Ta vaatleb autot juhtivat inimest "rooli funktsioonina", kalkunipraadi söövat inimest "kalkuni funktsioonina" jne.³ On selge, et niisugune

¹ Ф. Ландберг. Богачи и сверхбогачи. М., 1971, стр. 45-46.

² "Der Handel", 1963, Nr. 1, S. 13.

³ И. Филиппец, И. Кон. Человек в индустриальном обществе", - "Проблемы мира и социализма", 1965, № 3, стр. 76.

tarbimise kriitika on kaugel tegelikkusest. Tänapäeva inimest ei ohusta loomulikult mitte maja, auto ja muude esemete tarbimine, vaid asjade eraviisiline omastamine, mille tulemusel asjad allutavad inimese, vaesestavad inimese sisemaailma.

Massilise tarbimise süsteem läänes (nagu väidavad selle süsteemi kriitikud H. Freyer, E. Fromm jt.) põrkub pidevalt sisemistele vastuoludele: vajadused surutakse inimestele peale väljastpoolt, nende dünaamikal on iseseisev liikumine. "Tootmine tootmise jaoks" muutub sisuliselt "tarbimiseks tarbimise jaoks".¹ E. Fromm väidab, et tänapäeval on võimule tulnud asjad ja need valitsevad inimeste üle. Inimene muutub tarbijaks, kelle ainukeseks sooviks on tarbida rohkem ja võimalikult paremaid asju. Asjade muretsemise eesmärgiks pole otsene tarbimise vajadus, vaid omaniku sotsiaalse prestiiži tõstmine. Selline tarbeesemete staatuseline (sümboolne) omastamine kapitalistlikus ühiskonnas viib niisuguste isiksuse tüüpide kujunemisele, kes orienteeruvad teistele, ajavad taga sotsiaalse seisundi sümboleid. Kuigi staatselist tarbimist võib täheldada kõigi tarbeesemete puhul, pakub toiduainete tarbimine selleks vähem võimalusi. Suurepäraseks staatuselise tarbimise vahendiks on rõivad. Meie ajakirjanduses on toodud näiteid Jacqueline Kennedy-Onassise tuhandeisse ulatuvate kleitide, kostüümide ja mantlite kohta. Eredalt sümboolse tähendusega on kaasaegses kodanlikus ühiskonnas mõnede automarkide ostmine. Samu eesmärgi taotletakse ka paljude majapidamis- ning kultuuriesemete muretsemisega. Vaevalt küll saab vajaduste rahuldamisega seletada televiisorite ja hinnaliste maalide paigutamist käimlatesse. Nii näiteks ripub Lääne-Saksamaa krahvinna Anita Thysseni Ternsee villa käimla esiku seinal Goya maal.² Staatuseline tarbimine ise-

¹ Р. Рихта. Научно-техническая революция и марксизм. - "Проблемы мира и социализма", 1967, № I, стр. 80.

² "Wochenpost", 1970, Nr. 30, S. 11.

loomustab ka niisugust olustiku külge nagu elukoha valik. Kõrge sissetulekuga perekonnad valivad elukohaks looduslikult kaunid paigad. Keskmise sissetulekuga perekonnad kolivad eeslinnadesse, kus on puhtam õhk, rohkem haljasalaid. Ajakirja "Kurjer" andmeil näeb kõrge sissetulekuga ameeriklase staatus ette omada vähemalt 2 maja, 3 autot ja 4 televiisorit perekonna kohta.

Eriti tugeva pitseri asetab prestiiž vaba aja veetmisele. Jõukad perekonnad kulutavad külaliste vastuvõttudeks sadu tuhandeid dollareid. Tuntud ameerika automagnaa-di Henry Ford II 18-aastase tütre Charlotte'i seltskonda astumise debüüt 1959. a. läks maksma 250 tuhat dollarit, kusjuures ainult lilledele kulutati 60 tuhat dollarit. Saali viivate koridoride seinad olid kaunistatud Mississipi kallastelt toodud 2 miljoni magnooliaga, klubi, kus pidu toimus, oli kujundatud prantsuse XVIII sajandi lossi stiilis.

Staatuseline tarbimine on eelkõige omane ekepluataatorlikele klassidele, kuid ilmneb ka osa töötajate hulgas. Teaduslik-tehnilise revolutsiooni saavutuste ärakasutamine on teinud paljud endised luksusesemed kättesaadavaks ka madalama sissetulekuga elanikkonna kihtidele, võimaldades neil teatud määral osa võtta staatuselisest tarbimisest.

Tarbimise kunstliku paisutamisega tegelevad kapitalistlikes riikides sajad firmad. Kujukaid näiteid selle kohta toob V. Packard oma raamatus "Kaitsetu ühiskond".¹ Ameerika Ühendriikides tegeleb enam kui 250 firmat potentiaalsete ostjate nimekirjade realiseerimisega, millede koostamiseks hangitakse kõige mitmekesisemat informatsiooni tarbijate harjumuste, veidruste, sümpaatiate ja anti-paatiate kohta. Saadud informatsiooni alusel tehakse järeldused, kellele missuguseid kaupu - alates huulepulkadest ja lõpetades hauaplaatidega - on võimalik kaela määrada. V. Packard iseloomustab tüüpilist ameeriklast kui inimest, kes on kaitsetu võõraste pilkude eest, ükskõik kus ta ei

¹ E. Manuilow. Blumen des Bösen. - "Neue Zeit", 1965, Nr. 24, S. 30-31.

viibiks, kas büroos, koolis või kodus; isegi üksinduse silmapilkudel ei saa inimene lahti tundest, et teda jälgitakse. Miljonid ameeriklased elavad õhkkonnas, kus elektronsilmad, peidetud pealtkuulamisaparaadid, tuttavad ja tundmatud agendid ning tüütud ankeedid on muutunud igapäevase elu koostisosaks. Kõik see kutsub inimestes esile ebakindlust ja hirmu, hakatakse kartma tuttavaid, naabreid, isegi seinu oma kodus ja töökohas.

Tuhanded ärimehed on varanduse kokku ajanud informatsiooni müügiga ameerika kodanike eraelu kohta. Pole niisuguseid intiimseid saladusi, mida raha eest ei saaks osta. "Hingeliste paljastuste" hinnad kõiguvad 15 - 250 dollari vahel. Loomulikult maksavad sensatsioonilised andmed üldtuntud tegelaste kohta tunduvalt enam.

On iseenesestki mõistetav, et sellised tarbimistendentsid ja harjumused on sotsialismile võõrad. Sotsialistlik tootmisviis rajaneb hoopis teistsugustel seaduspärasustel ja arengutendentsidel, mis tulevad ilmsiks ka tarbimises. See pärast ei saa tarbimise areng kõrgeltarenenud kapitalistlikes riikides olla sotsialismimaadele eeskujuks. Teiselt poolt ei tule aga kapitalistlikes riikides tarbimise alal ilmnevaid protsesse ja kogemusi ignoreerida. Paljudes küsimustes, nagu tarbeesemete kvaliteet, teenustööde teostamine jpm., saab ja tuleb kasutada kapitalistlike riikide kogemusi.

Sotsialismi tingimustes kujuneb printsiipsaalselt teistsugune vahetult tootmise ja tarbimise vahel. Erinevalt kapitalismist on siin tootmine vahetult seotud tarbimisega: sotsialistliku tootmise eesmärgiks on inimeste vajaduste üha täielikum rahuldamine. Ühiskondlik rikkus jaguneb siin inimeste vahel hoopis ühtlasemalt. Meie ühiskonna ainelisest rikkusest moodustab valdava osa sotsialistlik omand, mille põhiosaks on üldrahvalik omand. Kuna üksikisikute valduses

põhilisi tootmisvahendeid ei ole, siis pole võimalusika rikastuda teiste töö arvel. Niisuguste enam-vähem võrdsete võimaluste juures sõltub inimese ühiskondlik seisund tema isiklikest võimetest, eelkõige tööalastest omadustest.

Tarbimine oleneb sotsialismi tingimustes eelkõige tootmise arengutasemest, sest see määrab olemasolevate tarbeesemete hulga ja kvaliteedi. Nagu eespool märgitud, moodustab tarbimisfond Nõukogude Liidus umbes 3/4 rahvatulust. Kuigi sotsialismi tingimustes on rahvatulu kasutamisel tarbimissfääri osatähtsus kapitalistlike riikidega võrreldes madalam, kindlustatakse siin töötajatele rahvatulust umbes 1,5 korda suurem osa, kuna siin puuduvad ekspluataatorlike klasside parasiitlik tarbimine ja tõhutud mittetootlikud kulud.

Sotsialismi tingimustes säilitab tarbimine põhiliselt individuaalse vormi, kuid lakkab olemast üksikute perekondade ja inimeste "isiklikuks asjaks". Sotsialistlik ühiskond pole ükskõikne selle suhtes, kuidas ta liikmed toituvad, millistes tingimustes elavad ning kuidas veedavad vaba aega. Rahva tarbimine muutub ühiskondlikult organiseeritud ja planeeritud protsessiks, mida suunatakse ühiskonna liikmete huvides. Tarbeesemete muretsemise eesmärgiks saab sotsialismi tingimustes kasvavate mõistlike vajaduste rahuldamine, kusjuures üha suurema tähtsuse omandavad vaimsed vajadused.

Tegelikult rahva heaolu tõus, tarbimise kasv pole vastuolus meie edasilikumisega kommunismi suunas. Kuid vajaduste areng, kasvavate mõistlike vajaduste rahuldamine pole identsed isikliku omandi suureks paisutamisega. Väikekodanlikud harjumused ilmnevad eelkõige seal, kus tarbeesemete omandamine ei teeni enam isiksuse igakülge

arendamise huve, vaid muutub eesmärgiks omaette.¹

2. TARBIMISE ARENGU SEADUS- PÄRASUSED SOTSIALISMI TINGIMUSTES

Tähtsamateks tarbimise arengu seaduspärasusteks sotsialismi tingimustes on

- 1) tarbimise mahu pidev suurenemine;
- 2) tarbimise struktuuri paranemine.

Tarbimise pidev kasv ja struktuuri paranemine on sotsialismi põhilise majandusseaduse üks avaldumisvorme.

Nagu eespool märgitud, oleneb rahva tarbimine sotsialismi tingimustes tootmise arengutasemest, sest see määrab jaotatavate tarbeesemete koguse. Võimu üleminek töölisklassi kätte ja sotsialistlike tootmissuhete kehtestamine ei võimalda eriti tõsta töötajate elatustaset, kui tootlikud jõud pole küllaldaselt arenenud. Seda näitas kujukalt Nõukogude riigi areng. Tarbeesemete tootmise mahajäämine elanikkonna nõudlusest sotsialismi ehitamise perioodil oli tingitud siin konkreetsetest ajaloolistest arengutingimustest - rahvamajanduse üldisest mahajäämusest, mis saadi pärandiks tsaari-Venemaalt, kodusõja ja välismaise interventsiooni poolt tekitatud purustustest ning hiljem industrialiseerimisest, mil vahendite vähesuse tõttu oli võimatu kindlustada üheaegselt tootmisvahendite tootmise kiiret kasvu ja kõrget tarbimise taset. Raskestööstuse loomise nimel tuli Lenini väljenduse kohaselt kokku hoida kõiges, isegi koolidel. I viisaastakul ei suudetud kindlustada vastavust tarbeesemete tootmise ja elanike tulude kasvu vahel. Nii kasvas töötajate palgafond 1932. aastal 1928. aastaga võrreldes 4 korda, tarbeesemete tootmine suurenes aga samal ajavahemikul vaid 56 %. Järsult vähenes tarbeesemete väljalase Suure Isamaasõja

¹ Huvipakkuv mõttevahetus nendes küsimustes toimus "Sirbi ja Vasara" veergudel Vello Pohla artikli "Armastuse tapmise lugu" põhjal. Vt. "Sirp ja Vasar", 1973, nr.26.

perioodil. B-grupi toodangu osakaal tööstuse kogutoodangus langes 38,3 %-lt 1940. aastal 25,1 %-le 1945. aastal.¹ Sõjajärgseil aastail kasvas rahva ostuvõime tunduvalt mitmekordse hindade alandamise ja töötajate sissetulekute suurenemise tõttu, tarbeesemete tootmise intensiivistamist pidurdas aga põllumajanduse ja mõnede tööstusharude mahajäämus.

Objektiivsete tingimuste kõrval mõjusid tarbeesemete tootmisele pidurdavalt ka subjektiivsed faktorid. Majandusteoorias vaadeldi ostuvõime eeliskasvu, kaupade pakku-misega võrreldes, kui sotsialistliku tootmise stimulaatorit ning seega kui sotsialistlikule süsteemile omast positiivset nähtust. See ebaõige teoreetiline seisukoht sai plaaniorganite töö aluseks, mistõttu disproportsioon tarbeesemete tootmise ning rahva kasvavate vajaduste vahel säilis. Sellega õigustati ka paljude tarbeesemete müügil puudumist ning järjekordi.

Partei XX kongressi otsused, mis taastasid leninlikud partei ja ühiskondliku elu normid, lõid soodsad tingimused ühiskonnateaduste arendamiseks. Õige lahenduse sai tootmise ja tarbimise vahekorra probleem. NLKP 1961. aasta jaanuaripleenumil rõhutati, et inimeste kasvavaid vajadusi toidu- ja tööstuskaupade järele tuleb täiuslikumalt rahuldada ning et tootmine peab ennetama nõudlust. Vaatamata nendele õigetele teoreetilistele seisukohtadele, ei saavutatud tarbeesemete tootmise kiiret kasvu rahvamajanduse juhtimises ja planeerimises esinenud subjektivisminähtuste tõttu. Räägiti ja kirjutati küll palju sellest, et tuleb lähendada A- ja B-grupi arengutempot, kuid tegelikkuses toimusid vastupidised protsessid. 1961. - 1964. aastal suurenes A- ja B-grupi kasvutempode erinevus. Kui 1961. aastal ületas tootmisvahendite toodangu kasvutempo tarbeesemete kasvutempo 43 % võrra, siis 1964. aastal oli erinevus juba 2,4-kordne. Tarbeesemete tootmise kasvutempo mahajäämus viis B-gru-

¹ А. И. Левин. Экономическое регулирование внутреннего рынка. М., 1967, стр. 59.

pi toodangu osatähtsuse langusele tööstustoodangu üldmahus. Samaaegselt kasvasid elanike rahalised tulud - sees pensionide tõstmise, maksude osalise kaotamise, teatud töötajatekategoriate palkade suurendamise, garanteeritud rahalisele töötasule üleminekuga kolhoosides jne. Selle tulemusel säilis teatud disproportsioon tarbeesemete tootmise ja elanike rahaliste tulude vahel, mis kaubanduses avaldus kaupade pakkumise mahajäämuses elanike nõudlusest.

Olukord muutus tunduvalt 60-ndate aastate keskpaiku. Kaheksandal viisaastakul saavutati rahvatarbekaupade tootmise märgatav kiirenemine. Tarbeesemete väljalase suurenes keskmiselt 8,3 % aastas (eelmisel viisaastakul 6,3 %). Muutusid ka rahvatulu jaotamise proportsioonid. Seitsmendal ja kõigil sellele eelnenud viisaastakutel (välja arvatud esimene sõjajärgne viisaastak) emetas akumulatsioonifondi kasvutempo tunduvalt tarbimisfondi kasvutempo. Kaheksandas viie aasta plaanis oli ette nähtud nende tempode omavaheline lähendamine, mis saavutatigi. Tarbimisfondi juurdekasv moodustas sel viisaastakul 56,8 miljardit rubla (seitsmendal viisaastakul 31,4 miljardit rubla), s. o. suurenes peaaegu kahekordseks, kusjuures samaaegselt kasvas akumulatsioonifond.¹ Seega tõuseb sotsialistliku ühiskonna tingimustes üheaegselt rahvamajanduse forsseeritud arenemisega kiiresti ka rahva elatus-tase.

NLKP XXIV kongressi direktiivid üheksanda viisaastaku plaani kohta näevad ette suurendada tarbimisfondi ühe inimese kohta arvestatult 3/4 võrra.

Nõukogude Liidu tarbimisfondi suurusele avaldavad mõju ka v ä l i s t i n g i m u s e d . Pinevuse vähendamine rahvusvahelisel areenil võimaldab kokku hoida kulutuste osas riigikaitsele ning selle arvel laiendada tarbeesemete tootmist. NLKP XXIV kongressil vastuvõetud

¹ A. Kossõgin. NLKP XXIV kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1971-1975) plaani kohta. Tln., 1971, lk. 9.

rahuprogrammi realiseeritakse edukalt. Rahuprogramm ühendab orgaaniliselt imperialistlike jõudude sepitsustele, agressioonile, militarismile ja kolonialismile vastulöögi andmise kursi konkreetsete ettepanekutega pinevate rahvusvaheliste probleemide lahendamise teede kohta. Üks rahuprogrammi eduka elluviimise põhjusi seisab selles, et püstitatud ülesanded ja eesmärgid on lähedased ja mõistetavad kõigile progressiivsetele inimestele.

Arenenud sotsialistlikus ühiskonnas võimaldab saavutatud tootlike jõudude arengutase üha paremini kasutada teaduse ja tehnika progressi saavutusi töötajate vajaduste rahuldamiseks. Seetõttu kasvab pidevalt tarbimise maht ja paraneb selle struktuur.

Tarbimise mahu pidevat suurenemist sotsialismi tingimustes iseloomustab jaekäibe pidev kasv, ühiskondlike tarbimisfondide laienemine ja tasuliste teenuste kasutamise suurenemine.

Nõukogude Liidus kasvas jaekäive kümne aasta (1960-1970) jooksul ligi kaks korda ja moodustas 1970. aastal ligi 160 miljardit rubla (Eesti NSV-s 1,3 miljardit). Kaubakäive ühe elaniku kohta suurenes samal ajavahemikul 376 rublalt 639 rublani. Seejuures on Eesti NSV-s jaekäive ühe inimese kohta kõrgem kui NSV Liidu keskmine (1970. a. 956 rbl., 1971. a. 999 rbl.). Selle põhjuseks on transeittarbivate võrdlemisi suur osatähtsus ostjaskonna hulgas, samuti mõnevõrra suuremad sissetulekud (põlevkivitööstuses, masinaehituses, energeetikatööstuses on palk suhteliselt kõrgem, haritlaste osatähtsus suurem, elanikkonna rakendatuse aste kõrgem).

Tarbimise mahu suurenemist iseloomustab samuti ühiskondlike tarbimisfondide kasv. Makseid ja soodustusi ühiskondlikest tarbimisfondidest saavad töötajad ja nende perekonnaliikmed nii rahas (pensionid, abirahad, stipendiumid), tasuta kui ka osaliselt tasutavate teenustena (tervishoid, haridus, laste viibimine lasteaedades jne.) ja materiaalsete hüvedena (soodustused elamispinna ja kommunalteenuste eest tasumisel jne.). Ühe osa neist maksetest

ja soodustustest saavad töötajad sõltuvalt nende endistest või praegustest töötulemustest (pensionid, puhkustasud), teise osa sõltumatult nende tööalastest saavutustest (haridus, tervishoid).

Vastavalt Nõukogude riigi käsutuses olevate vahendite kasvule suurenevad pidevalt ühiskondlikud tarbimisfondid. Nii suurenesid kümne aasta jooksul (1960-1970) ühiskondlikud tarbimisfondid 27,3 miljardilt rublalt 63,9 miljardi rublani ehk 2,3 korda. Ühe elaniku kohta arvestatult kasvasid ühiskondlikud tarbimisfondid 127 rublalt 263 rublani.

Tarbimise mahu kasvu näitab ka t a s u l i s t e t e e n u s t e kasutamise suurenemine. Seoses elamuehituse laienemisega tõusevad elanikkonna väljaminekud üüri ja kommunaalteenuste eest tasumisel. Kasvab pidevalt ka kultuuriasutuste külastajate arv. Koos teenindusvõrgu väljaarendamisega suurenevad kulutused elukondlikuks teenindamiseks (rõivaste õmblemine, keemiline puhastus, pesupesemine, korterite remont jne.). Kümne aasta jooksul (1960-1970) suurenes elukondlike teenustööde maht 4 korda (1 miljardilt rublalt 4 miljardi rublani) ja moodustas 1970. aastal ühe inimese kohta 16 rubla (Eesti NSV-s 26 rubla).

Koos tarbimise mahu kasvuga muutub pidevalt t a r b i m i s e s t r u k t u u r . Struktuurimuutused ilmnevad nii toidu- kui ka tööstuskaupade tarbimises:

1) muutub nende kahe kaubagrupi vahekorraldus - rahva tarbimises suureneb tööstuskaupade ja väheneb toiduainete osatähtsus;

2) toiduainete tarbimises tõuseb tunduvalt kõrgekvaliteediliste (liha ja lihasaadused, piimasaadused, munad) ja vitamiinirikaste (puuvili, kvaliteetne kõõgivil) toiduainete osatähtsus;

3) tööstuskaupade tarbimises suureneb pidevalt hinnalisemate ja kvaliteetsemate kaupade tarbimine (villasest ja siidriidest rõivad, mudeljalatsid), eriti aga kestva kaupade osa. Vaatleme neid muutusi üksikasjalikumalt.

Elatustaseme tõusuga suureneb tarbitavate kaupade üldmahus tööstuskaupade tarbimise osatähtsus ja väheneb toidukaupade osatähtsus. Selle seaduspärasuse sõnastas mõõdunud sajandil saksa statistik Ernst Engel (1821-1896). Uurides perekonaaelarveid, jõudis ta järeldusele, et mida madalam on perekonna tulu, seda suurema protsendi moodustavad toidukulud, ja vastupidi.¹

Nõukogude Liidus vähenes sõjajärgseil aastail jaekäibes toidukaupade osatähtsus ja suurenes tööstuskaupade osatähtsus. Kuuekümnendatel aastatel toidukaupade osatähtsuse vähenemine aeglustus ja alates 1962. aastast isegi suurenes. Seda põhjustas madalapalgaliste töötajate sissetulekute kasv, mis võimaldas neil hakata ostma rohkem kõrgekvaliteedilisi toiduaineid (liha, või, munad). Teiseks põhjuseks oli kolhoosnike rahaliste sissetulekute suurenemine ja naturaaltulude osatähtsuse vähenemine. Kolhoosnikud hakkasid rohkem toidukaupu ostma. Samas suunas mõjus ka 1962. aastal liha ja lihasaaduste ning või hinna tõstmine. Viimastel aastatel langeb toidukaupade osatähtsus kaubakäibes jällegi. Eesti NSV-s on toidukaupade osakaal kaubakäibes väiksem (1970. a. 52,8 %) kui NSV Liidus tervikuna (55,5 %).

Struktuurimuutused toimuvad ka toiduainete tarbimises.

T a b e l 3

Tähtsamate toiduainete tarbimine NSV Liidus ühe elaniku kohta (kilogrammides)²

	1950	1960	1970
Liha ja lihasaadused	26	40	48
Piim ja piimasaadused	172	240	307
Munad (tk.)	60	118	158
Kala ja kalasaadused	7,0	9,9	15,4
Toiduõli	2,7	5,3	6,8
Kartul	241	143	130
Leib ja leivasaadused	172	164	149

¹ Pikemalt E. Engeli, D.I. Duesenberry, E. Ducpetiaux' jt. kodanlike majandusteadlaste uurimistest vt. П. П. Маслов. Измерение потребительского спроса. М., 1971 (II osa).

² Народное хозяйство СССР в 1970 году. М., 1971, стр. 561.

Näeme, et pidevalt kasvab kõrge kvaliteediliste loomsete toiduainete (liha, piim, munad) tarbimine. Nõudlus lihatoodetele (poolfabrikaadid, sink, vorst, viinerid) suureneb kiiremini kui liha nõudlus. Pidevalt tõuseb ka puuja aedvilja tarbimine. Viimastel aastatel on kasvanud nende toodete nõudlus, mis pole küll põhilised elanikkonna toitumisel, kuid siiski vajalikud tervisliku toitumise seisukohalt (mahlad, karastusjoogid). Pidevalt väheneb leiva ja saia ning teiste teraviljasaaduste (tangud, makaronid), samuti kartuli tarbimine.

Eesti NSV-s on kõrge kvaliteediliste toiduainete tarbimistase kõrgem kui NSV Liidus keskmiselt. 1967. aastal tarvitati vabariigis iga elaniku kohta aastas 68,2 kg liha, 392 kg piima ja piimasaadusi, 6 - 7 kg meiereivõid, 203 muna. Kodanlikus Eestis olid vastavad arvud järgmised: 49 kg liha, 354 kg piima ja piimasaadusi, 2,5 kg meiereivõid ja 95 muna. Leiba tarbiti kodanlikus Eestis 1938. aastal 182,5 kg (sellest 137,5 kg rukkileiba ja 45 kg nisuleiba, jahule ümberarvestatult). 1967. aastal tarbiti aga teravilja ainult 122 kg (jahule ümberarvestatult), kusjuures nisuleiva tarbimine oli rukkileiva arvel tunduvalt tõusnud. Vähenenud on kartuli tarbimine. Suhkru tarbimine on tõusnud 24,6 kg-lt (1938) 40,6 kg-le (1967).¹

Võrdlused arenenud kapitalistlike riikidega näitavad järgmist. Liha tarbimise poolest jäi Eesti NSV 1967. aastal maha vaid kolmest kapitalistlikust riigist: Ameerika Ühendriikidest, Inglismaast ja Saksa FV-st. Teise maailmasõja eelse ajaga võrreldes on liha tarbimine kasvanud vaid vähestes kapitalimaades. Paljudes riikides on toimunud isegi tagasimine. Piima ja piimasaaduste tarbimises ületab meie vabariik (382 kg) selliseid arenenud kapitalistlikke riike nagu Ameerika Ühendriigid (281 kg) ja Norra (367 kg). Inglismaa ja Hollandiga oleme nende väärtuslike toiduainete tarbimise osas enam-vähem ühel tasemel.

¹ L. Aisenstadt. Meie tulud ja kulud. Tln., 1969, lk. 45-47.

Maha jääme Taanist, Rootsist ja Soomest. Kõrge piima ja piimasaaduste (sealhulgas ka meiereivõi) tarbimine Soomes on tingitud eksportvõi konjuntuuringimuste halvenemisest ja siseturu suurenemisest. Täispiima tarbimise poolest on vabariik aga teistest kapitalistlikest maadest (välja arvatud Soome) ette jõudnud. See on tähtis näitaja, sest täispiima toiteväärtus on märksa suurem kui näiteks piimapulbril või kaseiinil, mis arvatakse piima ja piimasaaduste tarbimise hulka. Väga kõrgel tasemel on piima ja piimasaaduste tarbimine Saksa DV-s (1966. a. 422 kg). Ka Tšehhoslovakkias ületab piima tarbimine ühe elaniku kohta vastava näitaja Ameerika Ühendriikides.

Või tarbimine on pärast Teist maailmasõda paljudes maades vähenenud (Rootsi, Norra, Inglismaa, USA, Holland). Nõukogude Eestist tarbivad meiereivõid rohkem Rootsi (9,7 kg), Soome (17,7 kg), Inglismaa ja Saksa FV (mõlemad 8,4 kg). Eesti NSV on jõudnud umbes Inglismaa ja Lääne-Saksamaa tasemele. Saksa DV-s tarbitakse võid 12 kg, seega rohkem kui paljudes arenenud kapitalistlikes riikides.

Munad on ainus väärtuslik toiduaine, mille tarbimine jääb meie vabariigis maha arenenud kapitalistlike maade tasemest, kuigi on tunduvalt suurem kodanliku Eesti tasemest. Munade tarbimises ületame Soomet (141 tk.) ja Norrat (158 tk.) ning oleme samal tasemel Tšehhoslovakkia ja Saksa DV-ga.

Mis puutub kõögiviljasse, siis moodustab selle tähtsaks toiduaine tarbimine Eesti NSV-s 72 - 75 kg ühe elaniku kohta. Kõögivilja tarbimise poolest ületasime juba 1956.-1963. aastal peaaegu kõiki eespool vaadeldud riike (välja arvatud USA). Puuvilja tarbimise osas jääme aga maha paljudest kapitalistlikest ja sotsialistlikest riikidest.

Aastail 1962 - 1965 teostatud toitumisuuringused Rapla rajooni "Tasuja" ja Paide rajooni "Võidu" kolhoosis, Kiviõli kaevurite ja keemiakombinaadi tööliste, Tallinna Laevaremonditehase tööliste, Märjamaa alevi elanike ning ETKVL-i Tallinna keskasutuste teenistujate perekondades näitasid, et meie linna- ja maaelanike toidu kalorsus oli

küllaldane. Söödi piisavalt leiba-saia, kala, piima, suhkrut ja kartuleid, vähem kui vaja tarbiti aedvilja, puuvilja ja marju.¹ Normaalseks ei saa pidada rafineeritud toiduainete (suhkur, või, sai jms.) liigset tarbimist - rafineeritud toiduainete poolest rikas toit on maitsev, kuid vitamiini- ja mineraalainetevaene. Viimaste vähendamine toitumises pole aga kerge ülesanne, sest aastakümneid on võid, suhkrut, saia jms. loetud väärtuslikuks toiduks.

Jaekäibe ja perekonnaelarvete uurimine näitavad mit-tetoidukaupade tarbimise kiiret kasvu.

T a b e l 4

Kangaste ja tähtsamate rõivastusesemete tarbimine
NSV Liidus ühe elaniku kohta 1960 - 1970²

	1950	1960	1965	1970
Kangad (m ²)	16,5	26,1	26,5	30,4
sealhulgas				
puuvillased	13,9	19,1	19,1	20,2
villased	1,3	2,2	2,5	2,7
siid	0,6	3,4	3,6	4,7
linased	0,7	1,3	1,3	1,8
Pealistrikotaaž (tk.)	0,3	0,6	0,9	1,8
Trikoopesu (tk.)	0,8	2,3	3,3	3,5
Sukad-sokid (paari)	2,6	4,9	5,8	6,0
Nahkjälatsid (paari)	1,1	1,9	2,4	3,0

Nagu tabelist nähtub, on aastast aastasse suurenenud tähtsamate rõivastusesemete tarbimine. Märkatavamalt on suurenenud hinnalisemate kangaste (villane ja siid), pealistikotaaži, trikoopesu ja nahkjälatsite tarbimine. Kui aastatel 1961 - 1965 suurenes kangaste, õmblustoodeta ja

¹ E. Vagane. Paremini rahuldada elanike toiduvajadusi. - "Eesti Kommunist", 1966, nr. 7, lk. 19.

² Народное хозяйство СССР в 1970 году. М., 1971, стр. 156.

sukkade-sokkide müük elanikkonnale (võrreldavates hindades) 25 %, siis aastatel 1966 - 1970 oli kasv 58 %. Näeme, et nõukogude inimeste varustatus rõivastusesemetega on tunduvalt paranenud. —

Eriti kiiresti suureneb kestvuskaupeade (raadiod, televiisorid, külmutuskapid, pesupesemismasinad jt.) tarbimine. Kuna kestvuskaupeade puhul ostud ei lange ühte tarbimisega nende pikaajalise kulumise tõttu, siis tarbimist iseloomustavateks andmeteks on perekondade varustatus vastavate kaupadega.

T a b e l 5

Elanikkonna varustatus kestvuskaupeadega 100 perekonna kohta kaheksandal viisaastakul¹

Toote nimetus	Viisaastaku	
	alguses	lõpus
Külmutuskapid	11	32
Pesupesemismasinad	21	52
Õmblusmasinad	52	56
Raadiod ja radioolad	61	65
Televiisorid	26	53

1971. aastal müüdi riiklikust ja kooperatiivkaubandusest Nõukogudema elanikele 4202 tuhat külmutuskappi, 3688 tuhat pesupesemismasinat, 1283 tuhat tolmuimejat, 175 tuhat pianinot.

Meie vabariigis on mittetoidukaupade tarbimise tase kõrgem kui Nõukogude Liidus tervikuna.

¹ М. Дарбинян. Товарооборот: структурные сдвиги. — "Советская торговля", 1971, № 8.

T a b e l 6

Kangaste, trikootaazi ja nahkjالاتsite tarbimine Eesti NSV-s ja mõnedes välisriikides ühe elaniku kohta aastas (1966)¹

	Puuvil- lane riie (m ²)	Villane riie (m ²)	Siid- riie (m ²)	Triko- taaž (tk.)	Nahk- jalat- sid (paari)
Nõukogude Eesti	20,5	3,5	3,3	8,1	3,4
Saksa DV	23,9	4,6	4,5	7,4	1,8
Tšehhoslovakkia	25,1	2,8	4,2	6,6	2,1
USA	38,7	1,9	17,5	11,7	2,9
Prantsusmaa	24,9	2,5	2,2	7,5	2,3
Itaalia	18,9	3,6	1,9	...	1,5
Saksa FV	15,2	4,0	5,1	8,6	2,6
Inglismaa	20,3	4,4	6,9	5,8	2,5

Nagu tabelist nähtub, on Eesti NSV mitmete näitajate osas ette jõudnud arenenud sotsialistlikest ja kapitalistlikest riikidest. Trikootaazi tarbimise osas oleme ette jõudnud peaaegu kõikidest vaadeldavatest riikidest (välja arvatud Ameerika Ühendriigid ja Saksa FV). Eriti kõrge on vabariigis nahkjالاتsite tarbimine. Ka kestvuskaupade tarbimises on meie vabariik ületanud Nõukogude Liidu keskmised näitajad.

Üheks tarbimise arengu seaduspärasuseks sotsialismi tingimustes on tööliste ja kolhoositalurahva tarbimise erinevuste vähenemine. Tulude kasv ja vastavalt sellele ka tarbimise mahu suurenemine ning struktuuri paranemine toimub kolhoosnike perekondades kiiremini kui töölisperekondades. See protsess näitab tööliste ja kolhoosnike elatusta-

¹ L. Aisenstadt. Meie tulud ja kulud. Tln., 1969, lk. 51.

seme lähenemist, mis on sotsiaal-klassiliste erinevuste kustumise üheks osaks.

Näiteks suurenes tööliste ja teenistujate palk kaheksandal viisaastakul 26 %, kolhoosnike sissetulekud aga 42 %. Kolhoosnikele viidi sisse garanteeritud töötasu. Üleliidulises ulatuses on kolhoosnike töötasu siiski madalam tööliste ja teenistujate palgast.

Meie vabariigis on kolhoosnike sissetulekud Nõukogude Liidu keskmistest kõrgemad. Perekonnaeelarvete materjalidest nähtub, et 1953. aastal moodustas vabariigi kolhoosnike sissetulek ühe perekonnaliikme kohta alla poole (48,7 %) tööliste omast, 1965. aastal aga ületas juba tööliste sissetuleku (105,5 %). 1971. aastal oli meie vabariigis tööliste ja teenistujate keskmine palk 140 rubla, kolhoosnike keskmine töötasu ühismajapidamisest 137 rubla kuus. Keskmiselt maksti kolhoosides 1971. aastal ühe tööpäeva kohta raha japrodukte 6,96 rubla eest. Arvestades aga kolhoosnike ühismajapidamisest saadavaid lisasissetulekuid, on meie vabariigi kolhoosnike sissetulekud suuremad tööliste ja teenistujate sissetulekutest.

Ühtlustunud on ka tööliste ja kolhoositalurahva tarbimine. 1953. aastal oli kolhoosnike perekondades tarbimise tase märgatavalt madalam kui töölisperekondades (ühe perekonnaliikme kohta arvestatult 51,9 %). Madalamaks osutusid kolhoosnike perekondades kõik kululiigid. Eriti suur vahe ilmnes tööstuskaupadele tehtud kulutustes (pesu, rõivad ja jalatšid - 27,6 %, mööbel ja majatarbed - 28,1 %, kultuuri-kaubad - 23,1 % tööstustööliste vastavate kulutuste tasemest). Toiduainete tarbimises oli olukord teistsugune. Kolhoosnike perekondades tarbiti rohkem kui töölisperekondades liha, kartuleid, aedvilja, liha ja mune. Märgatavalt vähem tarbiti ostetud toiduaineid: lihasaadusi - 5,1 %, toiduõli ja margariini - 9,6 %, juustu - 2,7 %, suhkrut - 38 % ning kondiitritooteid - 15,7 % tööliste tarbimisest.

1965. aastal saavutas tarbimine kolhoosnike perekondades tööstustööliste tarbimistaseme. Ka struktuurierinevused pole enam kuigi olulised. Kolhoosnike perekondades ostetakse

kangaid, valmisriideid ja pesu isegi rohkem kui töölisperekondades. Vahe pealistrikotaaži, jalatsite, mööbli ja kultuurikaupade ostmises on tunduvalt vähenenud.

3. FÜSIOLOOGILISED JA RATSIONAALSED TARBIMISNORMID

Meie inimeste praeguse tarbimistaseme kõrval on tähtis teada, mil määral saavutatud tase vastab kaasaja teaduslikule ettekujutusele ratsionaalsest tarbimisest. Nõukogude Liidus tehakse ulatuslikku tööd selliste tarbimise ratsionaalsete aluste loomisel, mis kindlustaksid inimestele pika eluea, võimete igakülgse arenemise ja individuaalse maitse rahuldamise. Samasugust tööd tehakse ka teistes sotsialismimaades.

On kujunenud uus, ratsionaalne tarbimise teadusharu. See teadus määrab kindlaks elanikkonna toitlustamise ja rõivastumise kvantitatiivsed ja kvalitatiivsed nõuded, tegeleb elamute kujundamise ja sisustamisega ning uurib teisigi tarbimise organiseerimisega seotud küsimusi. Nii uuritakse 1) millised inimeste vajadused on ratsionaalsed ja peavad arenema, millised on ebaratsionaalsed ja peavad järk-järgult välja surema; 2) millised tarbimise tingimused ja vormid, tarbeesemete kompleksid ning nende kasutamise meetodid on inimesele kõige sobivamad; 3) millised tarbeesemete ja tarbimise vormid on kõige efektiivsemad, võimaldavad kõige paremini ära kasutada ühiskonna ressursse ja kaasa aidata rahva elatustaseme kiirele tõusule.

Toiduainete tarbimise ratsionaalsete normide väljatöötamisel lähtuti inimorganismi füsioloogilistest vajadustest. Tööstuskaupade koguselise tarbimise piirid on tunduvalt laiemad ja sõltuvad suuremast hulgast teguritest kui toidukaupadel. Vaatamata sellele on rõivaste, jalatsite, majatarvete, kultuurikaupade, mööbli ja teiste tööstuskaupade ratsionaalne tase määratletav. sest ka konkreetsete töös-

tuskaupade tarbimisel on oma küllastatuse piir. Tööstuskau-
papade tarbimise aluseks võeti inimeste tegelikud vajadused
ratsionaalse valiku järgi.

On arusaadav, et ratsionaalsete normide väljatöötamisel
polnud võimalik ette näha kõiki uusi tootmise arenemise ja
täiustamise alusel kujunevaid vajadusi. Seetõttu on ratsio-
naalsed normid kehtestatud tähtsamate tarbeesemete kohta,
neis pole välja toodud sortimendi tunnuseid, tarbimisala-
seid omadusi. Ratsionaalsete normide väljatöötamisel ei läh-
tutud elanikkonna maks-võimelisest nõudlusest ega tarbeese-
mete tootmise võimalustest tänapäeval. Nendes püütakse tea-
duslikult peegeldada kultuursete inimeste tõelisi vajadusi
tarbeesemete järele. Samal ajal pole ratsionaalsed normid
utoopia, nad on saavutatavad teatud aja möödudes. Elanikkon-
nale pole ratsionaalsed normid muidugi kohustuslikud, neid
ei kehtestata sundkorras. Ratsionaalsete normide elluviimi-
se peamiseks teeks on nõudluse majanduslik mõjutamine (jae-
hinnad) ja selgitustöö. Tegelik tarbimistase hakkab lähene-
ma ratsionaalsele järk-järgult ja kaugeltki mitte nii liht-
salt, nagu varem arvati. See on keeruline ja pikaajaline
protsess, sest homo rationalius pole tänapäeval kaugeltki
tüüpiline inimese esindaja. On juba teostatud sotsioloogili-
si uurimusi, et selgitada, mil määral inimene püüab oma tar-
bimist ratsionaliseerida, millist osa etendavad tarbimises
harjumused ja traditsioonid erinevatel elanikkonna kategoo-
riatel jne. Tehakse ka vastavasisulist selgitustööd. Ilmub
artikleid ja peetakse loenguid tervislikust toitumisest,
maitsekast rõivastumisest, korteri sisustamisest. Arenenud
sotsialistliku ühiskonna loomine meie maal kutsus esile va-
jaduse välja töötada teaduslikult põhjendatud normid ja ka-
sutada neid praktilises planeerimistöös. Seega ratsionaalse
tarbimise teadus tekib praktilistest vajadustest ja areneb
edasi koos praktikaga.

T o i d u a i n e t e f ü s i o l o o g i l i s e d
n o r m i d . Toitumine on inimorganismi tähtsaim vajadus,
mida tuleb rahuldada pidevalt. Seetõttu alustati ratsionaal-
sete normide väljatöötamist teaduslikult põhjendatud toidu-

ainetevajaduste selgitamisest. Toiduainete tarbimise füsioloogilised normid töötati välja NSV Liidu Arstiteaduste Akadeemia Toitlusinstituudi poolt. Sellele eelnes nõukogude füsioloogide, hügieenikute, biokeemikute, tehnoloogide, majandusteadlaste jt. suur, umbes kolm aastakümnet kestnud töö. Teoreetilise baasina kasutati toitumisfüsioloogiat, mis võimaldas kindlaks määrata optimaalse vajaduse toiduainete järele sõltuvalt soost, vanusest, töötingimustest ja kliimatilistest ning sesoonsetest teguritest. Füsioloogiliste normide väljatöötamisel arvestati ka ajalooliselt väljakujunenud rahvuslikke tarbimistraditsioone.

Füsioloogilised normid kindlustavad inimese organismile vajaliku koguse valke, rasvu, süsivesikuid, mineraalaineid ja vitamiine, samuti nende ainete soodsa vahekorra. Täiskasvanud inimene peab ööpäevas saama nii palju kaloreid, kui ta on kulutanud, lapsed veel lisaks vastavalt organismi kasvuvajadetele. Toiduainete füsioloogilised normid on diferentseeritud vanuse (kuus laste vanusegruppi) ja töö raskuse (neli gruppi) järgi.

Tootmisprotsesside mehhaniseerimine ja automatiseerimine kergendavad tööd, vähendavad raske füüsilise töö tegijate arvu. See tingib elanikkonna energiakulu, järelikult ka toiduvajaduse vähenemise ühe elaniku kohta. Samas suunas mõjub ka tööpäeva lühendamine, töötingimuste parandamine, hästikorraldatud transport. Vastupidist mõju avaldab kehakultuuri ja spordiga tegelemine. Nii vajab tunnis iga kehakaalu kilogrammi kohta rahulikult istuv inimene 1,3 kalorit, traktorist 2,2 kalorit, lukksepp 3,5 kalorit, laadida 5,4 kalorit, jalgrattur või ujuja 7,1 kalorit.

Toidu üldise kalorsuse kõrval peegeldub ratsionaalsetes normides ka üksikute toidukomponentide kõige soodsam vahekorrad. Nii peavad mõõdukas kliimas elava täiskasvanud inimese ratsionaalses toidus katma valgud 14 %, rasvained 30 % ja süsivesikud 56 % ööpäevasest kalorite vajadusest. Vaimse tööga tegeleva inimese toit (3200 kalorit) peab sisaldama umbes 102 g valkaineid, 105 g rasvaineid ja 440 g süsivesikuid. Rasket füüsilist tööd tegeva inimese toit

(4000 kalorit) peab sisaldama 136 g valkaineid, 130 g rasvaineid ja 545 g süsivesikuid. Näeme, et täiskasvanud inimeste valkude ja rasvade vajadus on ratsionaalses toidus peaaegu ühesugune, süsivesikute hulk ületab valke aga umbes 4 korda. Lastele on toiduainete füsioloogilised tarbimism normid erinevad. Mida noorem on laps, seda enam vajab ta valku iga kehakaalu kilogrammi kohta; kuni esimese eluaastani 5 g, 13 - 16 aastasel aga juba vaid 2 - 2,5 g. Seejuures peavad enam kui poole valguvajadusest andma loomse päritoluga produktid.

Paljude tegurite, sealhulgas traditsioonide arvestamise vajadus nõudis füsioloogiliste normide väljatöötamist nii NSV Liidu ulatuses tervikuna kui ka liiduvabariigiti.

T a b e l 7

NSV Liidu Arstiteaduste Akadeemia Toitlusinstituudi poolt soovitatavad füsioloogilised toitumism normid¹ (ühe inimese kohta aastas)

Toiduaine	Mõõtühik	NSV Liidu jaoks tervikuna	Eesti NSV jaoks
Liha ja lihasaadused	kg	81,8	80,0
Piim ja piimasaadused	"	433,6	515
Munad	tk.	292	292
Kala ja kalasaadused	kg	18,2	21,9
Suhkur	"	36,5	42,0
Taimeõli	"	7,3	5,5
Köögivilja ja kõrviatsalised	"	14,6	14,6
Kartul	"	96,7	137,0
Puuvilja ja marjad	"	113,0	103,6
Leib ja leivasaadused	"	120,4	95,0

Tabeli põhjal on NSV Liidu keskmiste normidega võrreldes meie vabariigi ratsionaalsetes normides ette nähtud kõr-

¹ L. Kuum, B. Levin, G. Liivak, S. Straž. Nõudluse ja kaubanduskonjunktuuri uurimine. Tln., 1970, lk. 13.

gem piima ja piimasaaduste, kala ja kalasaaduste, suhkru ja kartuli ning madalam taimeõli ja puuvilja tarbimine.

Eesti NSV linna- ja maaelanikkonna toitumise uurimise andmed näitavad, et toidu kalorsus on meil küllaldane. Toidulaua külluslikkus ei peegelda aga veel selle tervislikkust. Füsioloogiliste normidega võrreldes on meie elanike toidus küllaldaselt rasva ja rahuldavalt süsivesikuid. Valgunormist rahuldatakse aga 70 - 80 %. Liialt palju tarbitakse ka rafineeritud toiduaineid (suhkur, pagaritooted).

Ebaratsionaalne toitumine põhjustab või soodustab mitmete haiguste levikut. Uurimused on tõestanud, et 75-90%-l vabariigi elanikel esineb poole aasta jooksul (jaanuarist-juulini) C-vitamiini puudus. Rasva liigne tarbimine põhjustab ainevahetuse häireid, mis peegeldub vere kõrges kolesteriinisalduses, viimane aga soodustab veresoonte lupjumist ja teisi südame-veresoonkonna haigusi. Hambasööbija saagedast esinemist seostatakse B₁- ja C-vitamiinide ning mineraalainete puudusega. Vitamiinipuudus soodustab ka nakkus- ja külmetushaiguste (gripp, ülemiste hingamisteede katarri) levikut. Peale eelnimetatute esineb sageli ka teisi nn. tsivilisatsioonihaigusi (maksa- ja neeruhaigused, krooniline kõhukinnisus jt.), mille tekkimisele aitab kaasa ebaratsionaalne toitumine.

T ö ö s t u s k a u p a d e r a t s i o n a a l s e d n o r m i d . Kuigi tööstuskaupade tarbimise piirid on laiemad ja elastsemad ning nende väljatöötamisel pole sellist teoreetilist alust (teadus toitumise füsioloogiast) kui toiduainete puhul, on ka tööstuskaupade tarbimishormide kindlaksmääramisel teatud teoreetilised alused. Niisuguste tarbeesemete nagu rõivad, pesu, jalatsid, seep ratsionaalsete normide kindlaksmääramisel on teoreetiliseks aluseks sanitaar-hügieenilised ja kliimatilis-füsioloogilised nõuded, samuti elanikkonna rahvuslikest iseärasustest tingitud nõuded. Vajadus tööstuskaupade järele (nomenklatuurseelt) on suurem kui toidukaupade vajadus, kuid ka tööstuskaupade tarbimisel on oma piirid. Ratsionaalsed normid näevad ette, kui palju vastavaid tooteid on vaja aasta jooksul muretseda elanikkonna käsutuses oleva tarbimisfondi uuendamiseks.

Tõõd tähtsamate tööstuskaupade ratsionaalsete normide kindlaksmääramisel alustati 1957. - 1958. aastal NSV Liidu Riikliku Plaanikomitee juhtimisel 19 teadusliku uurimis-instituudi, samuti NSV Liidu Statistika Keskvalitsuse ja NSV Liidu Ministrite Nõukogu juures asuva Kehakultuuri ja Spordikomitee osavõtul. Aastail 1959 - 1960 seda tõõd jätkati ning väljatõõtatud norme täpsustati ja korrigeeriti. Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudi poolt täiustati normide arvutamise metoodikat, saadi uued täpsemad koguselised näitajad, mida on võimalik kasutada rahvatarbekaupade tootmise ja jaekäibe planeerimisel.

Kliimatilisi iseärasusi arvestades on NSV Liidu territoorium jaotatud kolme tsooni - k ü l m a , m õ õ - d u k a s s e ja s o o j a .

Külma kliima tsooni kuuluvad arktilised saared, Põhja-Sahhalin, Ohhoota mere rannik jt. põhjaalad. Seda tsooni iseloomustab pikk ja külm talv (280 päeva), sagedaste tormide ja tuiskudega. Selles tsoonis elunevad inimesed vajavad sooja villast pesu, villasest riidest rõivaid, karunahaast kasukat, vilte.

Mõõduka kliima tsoon hõlmab Vene NPSV Euroopa-osa (välja arvatud Põhja-Kaukaasia), Ukraina NSV põhja- ja lääneosa, Valgevene NSV-d, Balti liiduvabariike. Selles piirkonnas on talve pikkus 90 - 100 päeva, soe periood kestab viis kuud. Üleminekud ühelt aastaajalt teisele toimuvad sujuvalt ning inimese organism harjub nendega kergemini kui teistes tsoonides. Talveks vajavad siinsed inimesed kergemat talveriietust - trikoopesu, villaseid kleite ja ülikondi, vateeritud talvemantlit ja sooje nahkjalatseid. Üleminekuperioodidel on vajalikud kevad-süglemantel, veekindlad jalatsid; suvel - suvemantel, kerged villased, siid- ja linased kleidid ning ülikonnad, lahtised jalatsid.

Sooja kliima tsooni kuuluvad Musta Mere Kaukaasia rannik, Ukraina NSV lõunaosa, Moldaavia NSV, Gruusia NSV, Armeenia NSV, Aserbaidžani NSV, Dagestani ANSV, Kesk-Aasia vabariigid. Neid piirkondi iseloomustab soe ja pehme talv

(60 - 80 päeva). Suvi on pikk (190 - 210 päeva), palavate päevade, jahedate ööde ja väheste sademetega. Selle tsooni rõivastele esitatavaist nõudeist on tähtsamad: kaitsmine ülekuumenemise ja niiskusekadude eest. Eriti sobivad on selles tsoonis linased ja puuvillased riided. Talveks on selles tsoonis ette nähtud kevad-sügismantel, villasest seest ja puuvillasest riidest kleidid ja ülikonnad, nahkjalsid.

Nimetatud kliimaatilised tsoonid jagunevad veel vöönditesse ja alavöönditesse. Kõige rohkem inimesi elab mõõdukas tsoonis (61,9 %), eriti selle IIIA vööndis, kuhu kuuluvad Vene NFSV Euroopa-osa (välja arvatud Põhja-Kaukaasia), Ukraina NSV põhjaosa, Valgevene NSV idaosa ja Primorje lõunaosa.

Meie vabariik koos teiste Balti liiduvabariikide, Valgevene NSV lääneosa ja Ukraina NSV lääneosaga kuulub mõõduka kliima IVA vööndisse. Selle vööndi territoorium moodustab 2 % NSV Liidu territooriumist ja siin elab 8,3% NSV Liidu elanikkonnast.

Kuna mõõdukas tsoonis elab enam kui pool Nõukogude Liidu elanikkonnast, siis see mõjutab oluliselt ratsionaalseid norme.

Väljatöötatud ratsionaalsed normid lähtuvad kultuurse inimese mõistlike vajaduste täielikust rahuldamisest rõivaste, pesu, jalatsite ja muude tarbeesemete järele. Erinevused tööliste, kolhoosnike ja teenistujate vahel on viidud miinimumini. Sama kliimaatilise tsooni ning vööndi ulatuses jäävad need erinevused püsima peamiselt tööttingimistest sõltuvalt. Sellest tulenevalt ilmnevad erinevused eelkõige töö rõivaste, mitte aga isikliku garderoobi ratsionaalsetes normides. Peamiste tööstuskaupade tarbimise norme ei ole eraldi välja töötatud elanikkonna sotsiaalsete gruppide ega linna- ja maaelanikkonna jaoks. Arvesse võeti aga eest ja soost tulenevaid tööstuskaupade tarbimise erinevusi. On ju meeste ja naiste vajadused rõivaste, pesu ja jalatsite, samuti täiskasvanute ning laste vajadused vastavate esemete järele erinevad. Nii on meeste garderoob

väiksem kui naistel, eriti siidriidest toodete osas. Lastel on gruppidevahelised erinevused väiksemad kui täiskasvanutel. Tingitud on see lasterõivaste kandmise lühemast ajast.

Need erinevused tulenevad elanikkonna eri rühmade füsioloogilistest iseärasustest. Kuna rühmade rohkus muudaks keerukaks normide väljatöötamise, siis valiti seitse elanikkonna gruppi (igas tsoonis ja vööndis). Need on: täiskasvanud mehed ja naised, kooliealised poisid ja tütarlapsed, koolieelikutest poisid ja tütarlapsed ning sõimeealised lapsed kuni kolmanda eluaastani (incl.).

Rõivaste ja pesu ratsionaalse garderoobi kindlaksmääramine eelnes kangaste ratsionaalsete tarbimishormide arvutamisele. Andmed ratsionaalse garderoobi, üksikute rõivastuseesemete ja pesu kandmise tähtaegade ning rõivastuseesemete valmistamiseks kasutatavate kangaste laiuse kohta võimaldasid välja arvestada elanikkonna poolt aasta jooksul tarbitavat kangaste kogust. Tootmisalasteks vajadusteks minevaid kangaid (mööbliriie, vaipade valmistamine) ratsionaalsetesse normidesse sisse ei võetud. Nimetatud normides on arvestatud kangad, mida elanikkond tarbib aasta jooksul isikliku ja perekonna garderoobi täiendamiseks, sealhulgas spordiriistuse ja töö rõivaste valmistamiseks, samuti voodriks ja muuks otstarbeks.

Kõrvuti individuaalseks kasutamiseks mõeldud esemetega kuuluvad arvestamisele samuti perekondlikuks kasutamiseks mõeldud esemed: laudlinad, salvrätikud, köögirätikud, eesriided jt. Nende toodete vajaliku koguse kindlaksmääramisel võeti aluseks tinglik, s. o. neljaliikmeline perekond. Vastava perekonna rõivaste ja pesu ratsionaalne kogum moodustab 492 m², sealhulgas puuvillane riie 304 m², villane riie 80 m², siidriie 60 m², linane riie 48 m².

Peale kangastest valmistatud rõivaste ja pesu tarbib elanikkond trikoost rõivaid ja pesu. Nii on ette nähtud ühe inimese kohta aastas pealistrikooesemeid 1,6 tk., trikoo pesu 6,6 tk., sukki-sokke 9 paari. Nahkjalatsite ratsionaalne norm on 3,5 paari aastas.¹

Ю. Л. Шнирлин. Научно обоснованные нормы потребления.
М., 1961, стр. 59.

Perioodil, mis eelneb ratsionaalse kogumi saavutamisele, peab tööstus tootma kangaid, trikotaaži ja jalatseid nii kulumise katteks kui ka garderoobi laiendamiseks ratsionaalse tasemeni. Mida väiksem on elanikkonna garderoob ratsionaalsega võrreldes, seda rohkem peab elanikkond soetama vajalikke tarbekaupu ja seda suuremad on nõudmised tööstusele.

Kestvuskaupeade kohta on seni koostatud spetsiaalne arvestus, mille tulemused annavad teatud ettekujutuse meie inimeste vajadusest nende tarbekaupade järele. Üksikasjalikum arvestus on tehtud mööbli kohta. Kestvuskaupeade tarbimisel on rõivaste ja jalatsitega võrreldes oma iseärasused. Paljusid kultuurikaupu (muusikariistad) ja sporditarbeid ei vaja kõik, vaid teatud elanikkonnagrupid. Kui rõivad ja jalatsid on individuaalse kasutamise esemeiks, siis paljud kestvuskaupad (televisiorid, raadiod, külmutuskapid, pesupesemismasinad) on perekonnas ühiseks kasutamiseks. Seepärast arvestatakse neid reeglina mitte ühe elaniku, vaid perekonna kohta. Kuid ka siin on oma erijooned. Kuni viimase ajani peeti raadiot kogu perekonna poolt kasutatavaks esemeks, transistorraadiote müügiletulek muutis aga raadio individuaalseks tarbeesemeks - transistorraadioid on perekonnas praegu sageli rohkem kui üks. Sama käib ka kellade kohta. Järelikult tuleb iga konkreetse kauba puhul kaaluda, kas nad on perekondlikult või individuaalselt kasutatavad.

Tööstuskaupeade ratsionaalsete tarbimishormide väljatöötamine ja põhjendamine pole kaugelki veel lõpule jõudnud. Täiendavaid uurimisi tuleb teha elanikkonna kasutuses olevate varude väljaselgitamiseks ning nende füüsilise ja moraalse kulumise täpsustamiseks. Samuti tuleb selgitada tarbimise rahvuslikke iseärasusi, läbi viia täiendavaid arvutusi ühiskondliku töö kokkuhoiu eesmärgil, maksimaalselt kasutada kohalikke ressursse.

Ratsionaalne tarbimine aitab kaasa igakülgsele ja harmooniliselt arenenud isiksuse kujunemisele, seega ka kommunistlikule ülesannete elluviimisele.

4. PEREKONNA RATSIO- NAALNE EELARVE

Rahva tarbimise teaduslikud alused saavad konkreetse väljenduse ratsionaalsetes normides, mis väljendavad kultuurse inimese mõistlikke vajadusi tarbekaupade külluse tingimustes. Nende normide alusel koostati perekonna ratsionaalne eelarve. Koostamise eesmärgiks oli välja arvutada tulude suurus, mis kindlustaks inimeste mõistlike vajaduste täieliku rahuldamise.

Vajadus ratsionaalse eelarve järele tulenes elatustaseme tõusu planeerimise vajadusest pikema perioodiks. Elatustaseme all mõistetakse eelkõige materiaalsete ja vaimsete hüvede hulka, mida inimene tarbib. Kuid see pole kõik. Teatavasti, mida rohkem inimene töötab ühiskonna kasuks, seda rohkem vajab ta hüvesid ja puhkust tööjõukulutuste taastamiseks ning töövõime säilitamiseks. Kui seda ei tehta piisavalt, siis väheneb inimese töövõime, halveneb tervis ja lüheneb eluiga. Elatus-taset pole võimalik defineerida ühe teatud näitaja alusel, näiteks palgatasemega või tarbimise suurusega ühe elaniku kohta. Palk, samuti tarbimine näitavad meile, mida saab inimene ühiskonnalt ja millises koguses. Tarbimine aga ei selgita seda, mida inimene annab ühiskonnale. Elatustaseme põhinäitajate süsteemi kuuluvad¹

1) inimese aineiline ja elukondlik kindlustatus (ratsionaalse tulu suurus, reaaltulude suurus, tarbimise maht ja struktuur, korteriolud jne.);

2) töötingimused, nagu elanikkonna rakendatus, tööpäeva pikkus, tööpinge, töö iseloom (füüsiliselt raske või kerge töö, tervisele kahjulik töö või mitte) jne.;

3) inimese füüsiliste ja vaimsete võimete arendamise võimalused ja tingimused puhkuseks (haridus, tervishoid, eluiga, kultuuriline teenindamine, elanike tegevusalad jne.).

¹ M. Bronstein, M. Erman, G. Rekker. Vestlusi elatustasemest. Tln., 1962, lk. 4.

Ratsionaalse eelarve arvutusi hakati teostama 1959. aastal ja töötati järgnevatel aastatel välja mitmes variandis (ühe elaniku, linna- ja maaperekonna, NSV Liidu kohta keskmiselt ning kahe liiduvabariigi - Usbeki NSV ja Läti NSV ühe elaniku ja perekonna kohta).

Ratsionaalse eelarve arvutused olid väga ulatuslikud, hõlmates enam kui 65 toiduainet, enam kui 100 rõivastuseset ning enam kui 180 mööbli- ja majapidamiseset. Ratsionaalsesse eelarvesse lülitati ka alkohoolsed joogid ja tubakasaadused, kuigi nende tarbimist ei saa pidada ratsionaalseks. Nimetatud toodete väljajätmine oleks vähendanud eelarve reaalsust, viinud vahendite ümberjaotamisele üksikute eelarve artiklite vahel.

Ratsionaalses eelarves on kõige ulatuslikumaks kullu- liigiks t o i d u k u l u (umbes 1/3 kõigist kuludest). Lastele nähti ette 700 - 2400 kalorit, täiskasvanutele 3000, 3500, 4000 ja 4500 kalorit - olenevalt töö iseloomust.

Elanikkonna vanuselise struktuuri muutuste, samuti töötingimuste paranemise tulemusel asetleidvaid muutusi toiduainete tarbimises arvestati järgmiselt:

1) naiste toiduainetevajadus väheneb (umbes 10 % madalam kui meestel) seoses sellega, et naised vabanevadkiikjal raskest füüsilisest tööst, teenindussfääri arenedes kergeneb naiste kodune töö;

2) väheneb töötajate arv, kes teevad rasket füüsilist tööd. Kui 1965. aastal kuulus I gruppi (ei tee füüsilist tööd) 25 % ja IV gruppi (väga raske füüsiline töö) 10 % töötajatest, siis tulevikus suureneb I gruppi kuuluvate inimeste arv 60 %-ni, IV grupi osa väheneb 2 %-ni;

3) seoses keskmise eluea pikenemise ja pensioniealistte arvu suurenemisega kasvab töövõimetute inimeste arv, kes vajavad vähem toitu.

Toiduainete kogumi kindlakääramisel lähtuti füsioloogilistest tarbimishormideest, kusjuures arvestati ka vas-

tava piirkonna olme iseärasusi. Hindadeks võeti 1960. aasta tegelikud hinnad. Real juhtudel võeti aluseks kõige kõrgema kvaliteediga produktide hinnad. Kõige enam erinevad arvutushinnad tegelikest keskmistest hindadest asdviljal (140%), sest kõrgete tulude puhul väheneb tarbimise sesoonsus. Ratsionaalse toiduainetekomu maksumus ühe perekonnaliikme kohta tuli 50 rubla kuus. Tinglikult arvestati, et 60 % iga inimese toitumiskuludest langeb ühiskondliku toitlustamise ettevõtete arvele (10 - 20 % juurdehindlust). Arvestati ka teeninduskulusid (kaupade koju kättetoimetamine, puhadelaia katmine jne.).

Rõivaste ja jalatsite koguse arvestamisel lähtuti sellest, kui palju esemeid peaks olema iga perekonnaliikme kasutuses ja milline osa neist tuleb igal aastal uuendada, arvestades füüsilist ja moraalset kulumist. Nii näiteks nähti mehele ette 5 ülikonda, neist 2 pidulikku ja 3 igapäevaseks kandmiseks. Iga naise kohta arvestati 15 kleiti, neist 3 villast, 4 puuvillast, 6 siidist, 1 linasest ja 1 trikoost. Jalatseid nähti ette mehele 7, naisele 10 paari.

Garderoobi suuruse ja kulunormide alusel arvestati välja igal aastal uuendamisele kuuluv osa, mis korrutati keskmiste hindadega. Kokku kulub rõivaste ja jalatsite ostmiseks 133 rubla kuus (31 rubla ühe perekonnaliikme kohta).

Elatakse mugavustega korteris. Põrandapinda on ühe perekonnaliikme kohta 15 m². Korteris ja kommunaalteenuste tasu moodustab 4 - 5 % perekonna eelarvest (27,3 rubla). Mõõbli maksumus on 1,5 - 1,8 tuhat rubla. Kestvuskaupeadest nähti ette raadio, televiisor, fotoaparaat, pesupesemismasin. Ühel viiendikul perekondadest on pianino. Eelarve näeb ette ka auto hooldamist.

Kinos käiakse 3 - 4 korda kuus, umbes sama palju ka muuseumides, näitustel ja spordivõistlustel. Puhkuseks kulutatakse 216 rubla. Siia on arvestatud nii korraline puhkus kui ka nädalalõpu veetmine.

Kokku moodustab neljaliikmelise perekonna ratsionaalne eelarve 613 rubla kuus (147 rubla ühe perekonnaliikme koh-

ta).¹ Ratsionaalne eelarve ei sisalda ühiskondlikest tarbimisfondidest saadavat täiendavat tulu (meditsiiniline teenindamine, haridus, elamispinna dotatsioon), mis suurendab perekonna tegelikke tulusid 8 protsendi võrra.

Ratsionaalse eelarve kulud, võrreldes 1960. aasta tegelike kuludega, on umbes 3 korda kõrgemad, oluliselt erineb ka struktuur. Vastavalt meie inimeste sissetulekute suurenemisele ja kultuuritaseme tõusule hakkab tegelik tarbimise struktuur lähenema ratsionaalsele. Kuid see protsess on tunduvalt keerulisem ja aeganõudvam, kui varem arvati. Probleemi lahendamiseks on vaja läbi viia rohkearvulisi uurimusi (peale ratsionaalsete normide on vaja teada vajaduste tegeliku rahuldamise astet, eelistatavuse koeffitsiente, täpsemaid füüsilise ja moraalse kulu määrasid jne.).

IV

TARBIMISE JA NÕUDLUSE UURIMINE NING PROGNOOSIMINE

1. TARBIMISE JA NÕUDLUSE UURIMISE ALLIKAD

Tarbeesemeid võib saada mitut moodi: 1) muretseda ostu teel, 2) saada ühiskondlikest tarbimisfondidest või 3) toota ise.

¹ Г.С.Саркисян, Н.П.Кузнецова. Потребности и доход семьи. Уровень. Структура. Перспективы. М., 1967, стр.165.

Majanduslikult vähe arenenud formatsioonides (ürgkogu-kondlik, orjanduslik ja feodaalne ühiskond) domineeris viimane moodus, mis on tuntud naturaalmajapidamise nime all. Tootlike jõudude madala arengutaseme tõttu oli vajadustering piiratud, seetõttu oli neid võimalik suuremas osas rahuldada oma majapidamises toodetud produktidega. Tööjaotuse süvenedes laienes järk-järgult kaubamajandus. Üha rohkem hakati vajadusi rahuldama ostu teel. Teine vajaduste rahuldamise viis - ühiskondlike fondide arvel - on iseloomulik kommunistlikule formatsioonile.

Elanikkonna tarbimise uurimisel tuleb arvestada kõiki neid tarbeesemete saamise võimalusi.

Kogu elanikkonna tarbimist on võimalik välja arvutada b i l a n s i m e e t o d i l . Selleks lahutatakse vastava produkti tootmise andmetest tootlik tarbimine, kaod, varude juurdekasv ladudes, väljavedu ja lisatakse sissevedu. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Majandusinstituudi töötajad on selle meetodi alusel uurinud toiduainete tarbimist Nõukogude Eestis ja võrrelnud seda kodanliku Eesti ning teiste sotsialistlike ja kapitalistlike maade tarbimisega. Nagu autorid ise märgivad, ei saa seda meetodit pidada päris täpseks, sest üksikute riikide statistilistes arvestustes on teatud erinevusi ühe või teise produkti sisu konkreetsel kindlaksmääramisel. Teiseks on raske kindlaks määrata, kui palju üht või teist produkti kasutatakse loomade söötmiseks (piim, kartul), seemneks (teravili), kui suured on kaod, kui palju suunatakse tööstuslikku tootmist, kui palju tarbitakse vahetult majandites jne.

Elanike tarbimise ja nõudluse uurimise tähtsaks allikaks on k a u b a k ä i v e , sest tarbeesemete saamise peamiseks teeks on nende ostmine riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusest ning kolhoositurult. Käesoleval ajal moodustavad turult ostetud kaubad elanike isiklikust tarbi-

¹ O. Sepre, L. Aisenstadt, H. Aarma, U. Ermi. Tähtsamate toiduainete tarbimine meil ja mujal. Tln., 1966.

misest umbes 90 %. Eriti kõrge on riikliku ja kooperatiivse kaubanduse osatähtsus tööstuskaupade muretsemisel, tões-tes paljude toodete osas ligi 100 %-ni (siidriie, triko-
taaz, sukad-sokid, seep jne.).

Linna- ja maaelanikkonna toiduainetega varustamises on teatud erinevusi. Kolhoosnikud ja sovhooside töötajad rahuldavad paljude toiduainete (liha, piim, munad, kartul, aedvili, puuvili) vajadusi isiklikust abimajapidamisest ja kolhoosi ühismajapidamisest saadud produktidega. Mis puutub linnaelanikesse, siis on nende varustamisel nimetatud toiduainetega kõige tähtsamal kohal riiklik ja kooperatiivne kaubandus. Teatud osa toiduainetest muretseb linnaelanikkond ka kolhoositurult, isiklikust abimajapidamisest ning naturaalse varumise korras (metsmarjad, seened). Seoses kolhoosnike tulude denaturaliseerimisega suureneb pidevalt maaelanikkonna poolt leiva-saia, lihatoodete (vors-
tid, konservid) ning või ostmine riiklikust ja kooperatiivsest kaubandusest. Selliste toiduainete osas nagu kala ja kalasaadused, suhkur, kondiitritooteid ja taimerasv on kogu elanikkonna peamiseks varustajaks riiklik ja kooperatiivne kaubandus. Viimase suur tähtsus elanikkonna varustajana võimaldab kaubakäibe dünaamikat ja struktuurimuutusi edukalt ära kasutada tarbimise ja nõudluse iseloomustamiseks.

Kaubandusstatistika andmetest saab tarbimise ja nõudluse arengu tundmaõppimiseks eelkõige kasutada jaekaubakäibe struktuuri aruandeid. Need on saadud kõikse vaatluse teel ning avavad kaupade struktuuri küllalt ulatuslikult. Peale selle saab kasutada teisigi kaupade liikumise aruandluse materjale. Kaubandusstatistika andmed ei võimalda aga detailsemalt selgitada kõigi tegurite mõju tarbimisele ja nõudlusele, samuti tarbimist elanikkonna sotsiaalsete gruppide lõikes (töölised, kolhoosnikud, intelligents).

Nimetatud aspektide uurimisel on põhilise tähtsusega allikaks perekonnaeelarved. Nõukogude Liidus uuritakse umbes 1 - 2 perekonna eelarvet iga 1000 perekonna kohta. Eesti NSV-s uuriti 1969. aastani nelja

tööstusharu tööliste ja teenistujate perekondade eelarveid (ehitusmaterjalide, puidu-, paberi- ja tekstiilitööstuses), millele 1969. a. lisandus veel kaks tööstusharu (toiduainete- ning masinaehitus- ja metallitööstus). Peale selle uuritakse 1969. a. alates ehitustel, transpordi alal ning elamu-kommunaalmajanduses, samuti hariduse ja tervishoiu alal töötavaid perekondi. Kuni 1969. aastani uuriti vabariigis umbes 150 tööliste ja teenistuja perekonda, mis kaugeltki ei olnud representatiivne. Alates 1969. a. võeti uurimise alla juba 500 perekonda (ca 1,3 perekonda iga 1000 kohta), mida vabariigi kohta tervikuna võib pidada enamvähem rahuldavaks. Meie vabariigis on juba paljude aastate jooksul uuritud ka enam kui 500 kolhoosiperekonna eelarvet, nii et informatsioon selles osas on täiesti representatiivne.

Tööliste ja teenistujate perekonnaeelarvete uurimise programm sisaldab umbes 2000 näitajat. Uurimisobjektiks on kõik sissetulekud alates palgast ja lõpetades kingituste näol saadavate tuludega. Laialdase nomenklatuuri järgi jälgitakse kaupade ostmiseks tehtud kulutusi. Detailne toiduainete tarbimise registreerimine (üle 50 nimetuse natuuras ja rahas) võimaldab üksikasjalikult uurida tarbimistaset ja -struktuuri. Ka tööstuskaupade ostude nimekiri on küllaltki pikk - kuni 30 nimetust. Perekondade eelarvetes iseloomustatakse korteriüüri, kommunaal-, transpordi- ja sideteenuseid, perekondade kultuurhariduslike vajaduste rahuldamist, hoiuseid ja sularahajääke.

Kolhoosiperekondade uurimise programm on veelgi ulatuslikum ja sisaldab umbes 3000 näitajat. Nähakse ette perekonna kõigi rahaliste ja naturaalsete tulude ja kulude registreerimist nende allikate ning kululiikide järgi, isikliku tarbimise, põllumajandussaaduste ja tööstuskaupade soetamise ning töökulude (kolhoosi ühismajapidamises, isiklikus abimajapidamises, väljaspool kolhoosi) iseloomustamist.

Kuigi perekonnaeelarvete statistikat on viimastel aastatel täiustatud, tuleb seda tööd jätkata. Soovida jätab

näiteks tööstuskaupade ostude nomenklatuur, eriti kolhoosiperekondades. Nii puudub neis eraldi arvestus sukkadesokkide, pudukaupade ja parfümeeria kohta, mööbel ja majapidamistarbed on arvestatud koos jne.

Praegusel kujul saab perekonnaeelarvetest kõige täielikuma ülevaate toiduainete ja pideva nõudlusega tööstuskaupade (seep, pesupulber jne.) tarbimise kohta, sest nende puhul langevad ostmine ja tarbimine ajaliselt enam-vähem kokku. Kestvuskaupeade osas on olukord keerulisem, kuna siin ostu ei saa tarbimisega samastada. Perekonnaeelarvetes fikseeritakse vaid ostusid. Olemasoleva garderoobi ja inventari loeteluta jäävad aga andmed tarbimise iseloomustamiseks puudulikeks.

Aeg-ajalt teostavad statistikaorganid süstemaatiliste aastaringsete uuringute kõrval veel ühekordseid massilisi valikuurimusi, mille käigus kogutakse andmeid ka garderoobi suuruse ja inventari koguse kohta. Nii on Eesti NSV Statistika Keskvalitsus korraldanud ühekordseid valikuurimusi 1958. ja 1968. a. Esimesel korral vaadeldi 3100 perekonda 150 ettevõttes, asutuses ja organisatsioonid, teisel korral 3200 perekonda 17 rahvamajandusharus.

Alates 1969. a. töödeldakse eelarvete statistika andmeid elektronarvutitel. See on parandanud ja kiirendanud materjalide läbitöötamist, võimaldanud kergema vaevaga saada andmeid, mis selgitavad tarbimisseoseid perekonna koostise, sissetulekute taseme ja mitmete muude tegurite vahel.

Vaatamata sellele, et meie perekonnaeelarvete uurimused pole veel kaugeltki täiuslikud, ületavad nad oma ulatuse ja detailsuse poolest tunduvalt vastavaid uurimismaterjale kapitalistlikes riikides. Isegi ÜRO Euroopa Majanduskomisjon tunnistas, et perekonnaeelarvete uurimine NSV Liidus võimaldab koguda märksa rohkem andmeid kui Lääne-Euroopas.

Tähtsat osa tarbimise ja nõudluse tundmaõppimisel etendavad subjektii v s e d a n d m e d , mi-

da saadakse tarbijate küsitlemisel. Sel teel on võimalik selgitada inimeste tarbimisalaseid harjumusi, mis etendavad eriti suurt osa toiduainete tarbimisel.

Seda meetodit on meil seni kasutatud võrdlemisi vähe. Hoopis rohkem on sel alal ära tehtud teistes sotsialismimaades (Tšehhoslovakkia, Saksa DV, Ungari, Poola). Näiteks selgitati Ungaris elanike küsitluse teel

a) koduse toiduvalmistamise ja ühiskondliku toitlustamise ettevõtete kasutamise vahetõrka;

b) puuviljade ja aedviljade koduse konserveerimise ning kauplusest ostmise vahetõrka;

c) ostude sagedust ja ostetud kauba kogust.

Uurimine andis väga palju huvitavat materjali tarbimise ja nõudluse selgitamiseks. Puuviljade ja aedviljade konserveerimise tundmaõppimine võimaldas näiteks kindlaks määrata, et vaatamata puu- ja aedviljakonservide ostmise suurenemisele ei vähene ka kodune konserveerimine. 26 tuhande inimese küsitluse teel selgitati jalatsite suurus. Tehti kindlaks, et 1,3 % tütarlastest ja 4,5 % poistest kannavad sama suuri jalatseid kui täiskasvanud ning 18,8 % meestest sama suuri jalatseid kui lapsed. Lisaks selgus, et 0,42 % meestest ja 1,24 % naistest kannavad sellise suurusega jalatseid, mida tööstus ei tooda.

2. NÕUDLUSE UURIMISE VAJALIKKUS JA PÕHISUUNAD

Tarbekaupade üha laienev tootmine ja üleminek mõnede kaupade külluselt enamiku kaupade küllusele muudab nõudluse uurimise eriti aktuaalseks ja vajalikuks.

Nõudlus on dünaamiline. Selle tõusule järgneb varem või hiljem langus. Näiteks tuli vähendada õmblusmasinate tootmist seoses nende varude suurenemise ja müü-

gi langusega. Nõudluse muutumist ette näha on raske, kuid paratamatu. See on vajalik, et paremini rahuldada tarbijate kasvavaid vajadusi, õigel ajal muuta tootmis- ja jaekäibeplaan. On tähtis õigeaegselt tunnetada nõudluse kulminatsiooni ja ette näha selle langust.

Nõudluse uurimisel on nii mõndagi juba ära tehtud. 1963. aastal loodi NSV Liidu Riikliku Kaubanduskomitee juurde nõudluse ja konjunktuuri osakond; 40-esse linna paigutati osakonna kaubanduskorrespondendid, kes hakkasid nõudlust jälgima ning koostama konjunktuuriülevaateid. Hiljem loodi üleliiduline turukonjunktuuri uurimise instituut filiaalidega liiduvabariikides. Tartu Riikliku Ülikooli juures tegutseb edukalt kaubanduse laboratoorium.

Head eeskuju nõudluse uurimisel pakuvad teised sotsialismimaad (Saksa DV, Tšehhoslovakkia, Ungari), kus süstemaatiliselt selgitatakse kõigi tähtsate kaubagruppide mitügi dünaamikat, analüüsitakse perekonnaelarveid, viiakse läbi ostjate küsitlusi jne. Tulemusi võetakse arvesse planeerimisel.

Mõningal määral saab turukonjunktuuri uurimisel kasutada ka kapitalistlike maade kogemusi, kus selleks otstarbeks on loodud tohutu aparaat. Näiteks tegeles Ameerika Ühendriikides 1964. a. nõudluse uurimisega 3600 firmat ja spetsiaalset agentuuri, Lääne-Euroopas ligi 250 firmat. Kapitalismi tingimustes, kus elanikkonna nõudlus jääb maha tootmise arengust, püütakse kunstlikult reklaami abil kujundada uusi tarbimisvajadusi. Nii loodi tohutu turg meeste kosmeetikavahenditele. Teadlikult valmistatakse kiiresti kuluvaid esemeid, toiduainetele lisatakse vett, õhku, keemilisi ühendeid, et suurendada kaupade kaalu ja koos sellega ka kasumeid. Ameerika Ühendriikides areneb liikumine tarbija huvide kaitseks. Kuulsaks on saanud advokaat Ralph Nader, kes rajas kolm organisatsiooni kuritarvituste ja mahhinatsioonide uurimiseks tarbimise valdkonnas. Tarbijad said teada, et vee süstimine kanalihasse võimaldas tarbija taskust täiendavalt saada 34 miljonit dollarit, 10%

vee lisamine apelsinimahlale - 150 miljonit dollarit aastas.

Nõudlus kapitalistlikul turul kujuneb kapitalistide nõudlusest tootmisvahenditele ja tarbeesemetele ning töötajate nõudlusest tarbeesemetele. Kapitalismi tingimustes näeme teravat kontrasti kapitalistide ja töötajate tarbeesemetenõudluse mahus ning struktuuris. Ühelt poolt meeletu luksus, kapriisidest moonutatud vajaduste rahuldamine, teiselt poolt nõudluse hädavajalikele tarbeesemetele, mis on piiratud tööjõu väärtuse raamidega. Seetõttu erineb nõudluse uurimine kapitalismi ja sotsialismi tingimustes eesmärkidelt ja tulemustelt niisama oluliselt kui süsteemid ise. Sotsialistliku plaanimajanduse tingimustes ei vajata kaubandusliku konjunktuuri ja nõudluse uurimiseks sellist hulka töötajaid kui kapitalismi tingimustes. Samuti ei saa kapitalistliku nõudluse uurimise vorme ja meetodeid mehaaniliselt sotsialismi üle kanda.

Nõudluse uurimisel pole mitte ainult majanduslik, vaid ka sotsiaal-poliitiline tähtsus. Töötajate heaolu tõus, linna ja maa vaheliste oluliste erinevuste vähendamine, elanike kultuuritaseme tõstmine, olmetingimuste ümberkorraldamine, s. o. tähtsate kommunismiehitamise probleemide lahendamine sõltub suurel määral sellest, kuidas täielikult rahuldatakse meie inimeste nõudlust tarbekaupadele.

Varem, kui turg polnud veel kaupadega küllastunud, osteti toodetud tarbekaupad ära võrdlemisi kiiresti. Arenenud sotsialismi tingimustes on olukord muutunud. Tarbeesemete tootmise kasvu ja rahva elatustaseme tõusu tulemusena esitavad nõukogude inimesed üha suuremaid nõudmisi kaupade kvaliteedile ning sortimendile. Tänapäeval tahab ostja ainult kvaliteetseid, ilusaid, moodsaid ja muidugi mitte eriti kallid asju. Ta on nõus ootama, kuni leiab soovikohase eseme. Eriti käib see rõivaste ja jalatsite kohta, mille teatud varud on inimestel olemas, mille tõttu nad ei pea kulunud eset päevapealt uuega asendama. Tulemuseks on see, et kauplustes ja ladudes kaubavarud suurenevad, kuid osa elanike nõudeid

jääb rahuldamata. Seetõttu esineb aeg-ajalt raskusi ka jae-käibeplaani täitmisega. Ühtede kaupade üleküllus ja teiste defitsiitsus kõneleb sellest, et tarbeesemete tootmise ja realiseerimise valdkonnas on kujunenud uus olukord: kui varem oli peaaülesandeks kõigi kaubaliikide väljalaske suurendamine, siis nüüd on kõige tähtsam toodangu kvaliteedi tõstmine, sortimendi mitmekesistamine ja mõnede siiani defitsiitsete kaupade toodangu suurendamine. See nõuab tööstuse ja kaubanduse vaheliste suhete täiustamist. Varem olid need sidemed lihtsad: kaubandus võttis vastu kõik, mida tööstus pakkus, pööramata erilist tähelepanu toodangu kvaliteedile ja sortimendile. Nüüd on kaupu palju, realiseeritakse neist aga see osa, mis vastab elanike nõudlusele. Et tarbijate kasvavaid vajadusi täielikumalt rahuldada, on vaja paremini tundma õppida elanike nõudlust ja suurendada kaubanduse mõju tööstusele. Ka kõige parematest nõudluse uurimise materjalidest on vähe kasu, kui neid tööstusele edasi ei anta ega võidelda selle eest, et tootjad sellele kiiresti reageeriksid.

Tarbijate nõudluse uurimises on kolm peamist suunda: 1) majanduslik, 2) kaubateaduslik ja 3) operatiivne suund.

M a j a n d u s l i k u u u r i m i s e e e s m ä r g i k s on nõudluse arengu seaduspärasuste selgitamine. Kuigi nõudlus oleneb väga paljudest teguritest ning majanduslikud protsessid on tihedalt seotud individuaalse psüühikaga, allub see siiski kindlatele seaduspärasustele. Majandusliku uurimise kaudu tehakse kindlaks nõudluse arengu sõltuvus tuludest, hindadest ja muudest teguritest sotsiaalsete rühmade kaupa, selgitatakse perekondade käsutuses olevate tarbekaupade, eriti kestvuskaupe hulk jne. Nõudluse majanduslik uurimine võimaldab kindlaks määrata nõudluse üldist mahtu, mis vastab ostufondidele, samuti struktuuri üksikute kaubarühmade kaupa. Teiste sõnadega - määratakse kindlaks, kui suur osa ostufondidest kulub toidu- ja mittetoidukaupadele ning nende gruppide sees üksikute kaubaliikide (leib, liha, kala, rõivad, jalatsid jne.) ostmiseks. Tarbijate nõudluse

majandusliku analüüsiga tegelevad kõrgemad plaani- ja statistikaorganid, kaubandusministeeriumid ja tarbijate kooperatiivide kesksed organid. Nõudluse majanduslikuks uurimiseks kasutatakse mitmesuguseid meetodeid, sealhulgas ka elastsuskoefitsiente, matemaatilisi mudeleid jt.¹

Kaubateadusliku nõudluse uurimine selgitab tarbijate soove kaupade kvaliteedi suhtes. Nõudluse uurimist teostatakse siin kaupade sortimendisestest tunnustest lähtudes - värvus, tegumood, suurus jt. Selle uurimissuuna kaudu saame andmeid kaupade ostmisest loobumise kohta, nõudluse ülekandumisest ühelt kaubalt teisele ning seda tingivate subjektiivsete ja psühholoogiliste tegurite kohta. See uurimissuund on eriti tähtis tööstusele esitatavate tellimuste põhjendamiseks. Kaubateaduslikku analüüsi teostavad kaubandusorganisatsioonid ja tarbekaupu tootvad ettevõtted.

Operatiivse uurimise eesmärgiks on kaubandusettevõtetes õige kaupade sortimendi kujundamine. Eriti käib see küllaldaselt saada olevate kaupade kohta. Selle nõudluseuurimise suunaga tegelevad kaubandusettevõtted ja -organisatsioonid.

3. NÕUDLUSE UURIMINE KAUBANDUSES

Kaubandusorganisatsioonidele kuulub tarbijate nõudluse uurimisel keskne koht. Olles vahendajaks tootjate ja tarbijate vahel, realiseerib kaubandus ühelt poolt toodetud kaupu, teiselt poolt rahuldab ostjate tarbekaupadevajadusi. Alles käibesfääris selgub, kui võrd toodetud kaupade maht ja sortimendiline struktuur vastab elanikkonna nõudlusele.

¹ Selle kohta vt. L. Kuum, B. Levin, G. Liivak, S. Straž. Nõudluse ja kaubanduskonjunktuuri uurimine. Tln., 1970.

Nõudluse uurimine kaubanduses jaguneb realiseeritud ehk rahuldatud, rahuldamata ja kujunev nõudmine.

Realiseeritud nõudluse andmed saame kaupade müügitulemustest. Realiseeritud nõudluse kindlaksmääramine pole eriti raske, sest see langeb põhiliselt ühte jaekäibega. Erinevate kaupade jaekäive ei vasta siiski täielikult nende kaupade esialgsele nõudlusele - suures valikus olevate kaupade jaekäibemaht on sageli esialgsest nõudlusest suurem. See tuleneb sellest et osa müügitult puuduvate kaupade nõudlusest kandub üle nendele kaupadele. See ümberpaiknemine raskendab nõudluse uurimist, sest on võimatu ette näha, millisele kaubale rahuldamata jäänud nõudlus ümber kandub.

Realiseeritud nõudluse arvestus on kas pidev või perioodiline. Viimast teostatakse teatud kindla ajaperioodi jooksul (dekaad, kuu, kvartal). Pideval realiseerimise arvestusel on eelnevaga võrreldes oma eelised, sest pidev arvestus näitab kõiki nõudluse kõikumisi. See viis on aga aeganõudev ning sageli puuduvad võimalused pideva arvestuse läbiviimiseks. Seepärast piirduakse realiseeritud nõudluse perioodilise uurimisega. Perioodide sagedus ja pikkus sõltub peamiselt kaubatunnuste püsivusest. Näiteks jalatsite või rõivaste sortimendi struktuur suuruse järgi on teatud piirkonnas võrdlemisi püsiv. Seevastu nõudmine selliste tunnuste järgi nagu tegumood ja värvus muutub sageli moe, reklaami jpm. põhjuste tagajärjel. Antud juhul võib nõudluse dünaamikat väljendada vaid pidev või sageli korduv arvestus.

Realiseeritud nõudluse uurimine koosneb müügi esialgsest arvestusest (nõudluse registreerimine) ja saadud materjalide analüüsist.

Kaupade müügi esialgne arvestus toimub järgmiselt: 1) kaupade realiseerimise vahetu operatiivne arvestus; 2) realiseerimise arvestus kaupade kaupluses viibimise andmete alusel; 3) realiseerimise arvestus kaupade juurdetuleku ja kaubataovarade liikumise alusel.

Kaupade realiseerimise operatiivne arvestus võimaldab saada küllaltki täpseid andmeid realiseeritud nõudluse kohta ükskõik kui pika perioodi vältel (dekaad, kuu, kvartal, sesoon). Realiseeritud nõudluse operatiivse arvestuse pidamiseks registreeritakse iga müüdud toode. Selleks kasutatakse mitmeid vorme, näiteks kassatšekkide ja kaubaetikettide arvestust. Tšekile tuleb sel juhul kirjutada kauba nende tunnuste loetelu, mille nõudlus meid huvitab (värvus, suurus jne.). Valmisriiete, peakatete ja mõnede majapidamistarvete nõudluse uurimiseks sobivad hästi etiketid. Kauba müümisel rebitakse ära kaubale spetsiaalselt kinnitatud etikett vajalike andmetega (materjal, mudel, tegumood, värvus, suurus, hind, hankija), mis hiljem töödeldakse statistiliselt.

Paljude väikeste kaubaartiklite osas (pudukaubad, sukad, sokid) pole efektiivne operatiivset arvestust jaeühikuis pidada. Sobivamad on selleks hulgiühikud (karbid, pakid).

Väikese käibekiirusega kaupade puhul ei anna vahetu müügi arvestus alati häid tulemusi. Sel juhul on otstarbekohane arvestada realiseerimist kaupade kaupluses viibimise aja alusel. Iga kauplusesse saabunud kaubaühiku kohta kirjutatakse etikett (või kasutatakse vabriku etiketti), kuhu märgitakse kauba kauplusesse saabumise, müügisaali üleandmise ja müügi kuupäev. Nende andmete võrdlemine võimaldab teha järeldusi iga kaubaliigi nõudluse intensiivsuse kohta. Selline arvestusviis sobib individuaalsete tunnustega kaupadele (kunstiesemed, mööbligarnituurid).

Võrdlemisi levinud on lihtne ja vähe aega nõudev arvestus kaupade sissetuleku ja kaubavarude järgi. See viis sobib hästi toidukaupade, samuti püsiva sortimendiga pidevalt müügil olevate tööstuskaupade arvestamiseks (parfümeeria, pesupulber jne.). Nõudluse selgitamiseks lisatakse analüüsitava perioodi laoseisule kaupade juurdetulek ning saadud summast arvatakse maha varud perioodi lõpuks. Nii saadaksegi realiseeritud kaupade kogus.

Rahuldamata jäänud nõudluse puhul jääb ost sobiva kauba puudumise tõttu tegemata. Seda nõudlust registreerivad müüjad tavaliselt teatud päevadel. Puuduvate kaupade nimekirjast on näha, millised ostjate poolt soovitud kaubad müügilt puuduvad. Raskem on kindlaks määrata rahuldamata jäänud nõudluse mahtu, sest agar ostja küsib vajalikku kaupa paljudes kauplustes ja korduvalt. Tulemuseks on, et ühe tarbija rahuldamata nõudlus registreeritakse mitmekordselt. Teiselt poolt, tagasihoidlik ostja ei hakka mõnikord müüjat tülitama, kui ta väljapandud kaupade hulgas soovitud eset ei näe, ning rahuldamata nõudlus jääb sel juhul registreerimata. Seepärast ei saa soovide arvu põhjal teha järeldusi rahuldamata jäänud nõudluse mahu kohta.

Kujuneva nõudluse uurimise eesmärgiks on välja selgitada ostjate suhtumine uutesse või vähetuntud kaupadesse, et kindlaks määrata nende kaupade realiseerimise võimalusi. Kõige levinumaks kujuneva nõudluse uurimise vormiks on näituste ja näitusmüükide korraldamine. Tarbijate arvamuste saamiseks väljapandud kaupade kohta kasutatakse vastavate küsimustega ankeete või raamatuid sissekannete tegemiseks ja ostjate konverentse.

Mõnikord näitusmüügi organiseerijad muretsevad müügi defitsiitseid kaupu, et kokku meelitada suuremat rahvahulka. Sel juhul koguneb ostjaid küll palju, kuid selline näitusmüük ei täida oma ülesannet uute kaupade tutvustamisel, tarbijate kujuneva nõudluse uurimisel.

On selge, et jaekaubandusorganisatsioonidele käib üle jõe nõudluse struktuuri üldistava analüüsi tegemine linna, rajooni, veel enam vabariigi ulatuses. Seda saavad teha hulgikaubandusorganisatsioonid, kuhu koonduvad jaekaubandusorganisatsioonide andmed nõudluse uurimise kohta.

Elanike nõudlus esineb hulgikaubanduses jaekaubanduse nõudlusena. Peale selle avaldub hulgikaubanduses hulgitarbijate nõudlus. Osa sellest tuleneb inimeste individuaalsetest vajadustest. Vahendid selle nõudluse katteks laekuvad

osaliselt elanikkonnalt (toiduainete ostmine lasteasutustele, puhkekodudele, sanatooriumidele). Teine osa hulgitarbijate nõudlusest on ühiskondlik nõudlus. Selle rahuldamise vahendid on kindlaks määratud ettevõtete ja asutuste plaanides (klubide ja punanurkade mööbel, sisustus).

Hulgikaubanduses saab rahuldatud nõudlust kindlaks määrata samuti kui jaekaubanduseski kaubakäibe kaudu. Tuleb aga arvesse võtta seda, et hulgikäibes pole nõudluse rahuldamine täielikult fikseeritav, kuna hulgikaubandusvõrgus on ka selliseid kaupu, mida jaekaubandusorganisatsioonid või hulgitarbijad ostavad kui puuduvate kaupade asendajaid. Seda nõudluse nihkumist on võimatu kindlaks määrata, sest hulgibaaside spetsialiseerumise tõttu võib see toimuda ka hulgibaaside endi vahel.

Hulgikaubanduses on võimalik välja selgitada rahuldatud ja rahuldamata nõudlus jaekaubanduse ning hulgitarbijate tellimuste kaudu. Nende alusel saab hulgiettevõtte kindlaks määrata, millised kaubad on nõutavad, milliste osas saab nõudlust katta ning milliste osas mitte.

Rahuldamata jäänud nõudluse kindlaksmääramine näitab ilmselt, et tegemist on kas hulgikaubanduse halva tööga või ei tooda tööstus nimetatud kaupa piisavas koguses.

Nõudluse uurimisega tegelevad ka t a r b e e s e m e i d t o o t v a d e t t e v õ t t e d . Iga tehas ja vabrik peaks täpselt teadma, kuidas üht või teist tema toodet nõutakse, ning seda tootmisplaanide koostamisel arvesse võtma. Tihti aga ei hooli tööstusettevõtte tarbijate arvamustest, kui tellimusi on. Alles siis, kui toodete realiseerimisel tekkib raskusi, hakatakse sortimenti uuendama ja kvaliteeti parandama.

Suuremad tööstusettevõtte organisatsioonid elanike nõudluse paremaks tundmaõppimiseks ja kontaktide tugevdamiseks tarbijatega e s i n d u s k a u p l u s i . Nende kaudu saavad ettevõtte kiiresti ja pidevalt informatsiooni oma toodangu realiseerimise käigu kohta. Niisugused kauplused on nagu vabriku vitriiniks, kust ostjad saa-

vad ülevaate selle ettevõtte toodangu sortimendist ja kvaliteedist. Esinduskaupluste organiseerimine soodustab võitlust vabrikumärgi au eest. Paljud meie vabariigi esinduskauplused (näit. kondiitrivabriku "Kalev" firmakauplus) on võitnud ostjaskonna poolehoidu.

4. TARBIMISE JA NÕUDLUSE ELASTSUSKOEFIITSIENDID

Tarbimise ja nõudluse muutumist tulu, hinna või teiste majanduslike tegurite mõjul nimetatakse *t a r b i m i s e e l a s t s u s e k s*. Sissetuleku suurenedes või hinna alanedes kasvab seaduspäraselt ka tarbimise tase ja muutub tarbimise struktuur. Seejuures on üksikute kaupade tarbimise kasv väga erinev - kas kiirem või aeglasem. Mõnede kaupade tarbimine võib isegi langeda, kuna nõudlus suurema sissetuleku (madalama hinna) puhul kandub teistele kaupadele. See tähendab, et üksikute kaupade tarbimine reageerib erinevalt sissetuleku tõusule, on erineva elastsusega.

Kui tarbimine on kaubaline (kaetakse täielikult turu kaudu), siis tarbimise elastsus iseloomustab üheaegselt ka nõudluse muutusi.

Tarbimise ja nõudluse sõltuvust majanduslikest teguritest saab väljendada arvulistest näitajates, nn. *elastsuskoeffitsientides*. Elastsuskoeffitsiendid iseloomustavad kvantitatiivselt tarbimise või nõudluse muutumist uuritava teguri mõjul. Elastsuskoeffitsient kujutab endast suhtarvu, mis näitab kuidas muutub antud kauba tarbimine (nõudlus) sissetuleku, hinna või muu teguri 1%-lise muutumise puhul. Nii saab väljendada tarbimise elastsust sõltuvalt tulust valemi abil

$$\varepsilon = \frac{\Delta y}{y} : \frac{\Delta x}{x} ,$$

kus - ε elastsuskoeffitsient,

- y - tarbimine ühe elaniku kohta,
- Δy - tarbimise juurdekasv vastaval perioodil,
- x - tulu ühe elaniku kohta,
- Δx - tulude juurdekasv vastaval perioodil.

Kui näiteks tulu ühe elaniku kohta kasvas 10 % ja teatud kauba tarbimine suurenes 5 %, siis elatuskoefitsient on $0,5 \left(\frac{5}{10}\right)$.

Tarbimise ja nõudluse elastsuskoeffitsiendid peegeldavad üksikute kaupade vajaduste rahuldamise astet. Mida madalam on vajaduste rahuldamise aste, seda kiiremini kasvab tarbimine ning seda kõrgem on elastsuskoeffitsient. Kui elastsuskoeffitsient on suurem kui üks, siis vastava kauba tarbimine kasvab kiiremini kui tulu. Teiste kaupade tarbimine pole nii elastne. Tulude suurenemine ei tõsta märgatavalt nende tarbimist. Koos vajaduste üha täielikumana rahuldamisega hakkab vastavate kaupade elastsuskoeffitsient langema. Kui elastsuskoeffitsient on väiksem kui üks, siis tarbimine suureneb aeglasemalt kui tulu. Kui tulude suurenedes kaupade tarbimine väheneb, on elastsuskoeffitsient alla nulli. Seega mida väiksem on tarbimise ja nõudluse elastsuskoeffitsient, seda paremini on rahuldatud elanikkonna vajadused mingi kauba järele, ja vastupidi.

Mitmetes NSV Liidu teaduslikes uurimisasutustes on välja arvatud elastsuskoeffitsiente tulude (vähemal määral ka hindade) muutumise alusel. Eriti silmapaistvaid tulemusi sel alal on Ukraina Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudil, kus tarbimisstatistika, samuti töölise ja teenistujate ning kolhoosnike perekonnaleelarvete materjalide alusel on välja töötatud toidu ja tööstuskaupade elastsuskoeffitsiendid.

Nimetatud uurimisinstituudi arvutuste kohaselt oli meie elanikkonna kaubaliste kulude elastsuskoeffitsient 0,95 ning mittekaubaliste kulude elastsuskoeffitsient 1,3 (sealhulgas kultuurhariduslikel kuludel 1,2 ja säästusel 1,38). Nendel näitajatel on oluline tähtsus elanikkonna tulude ja kulude

bilansi koostamisel, samuti kaubakäibe üldmahu kindlaksmääramisel.

Väiksema tähtsusega kaubakäibe planeerimisel pole ka toidu- ja tööstuskaupade elastsuskoeffitsiendid. Nii oli toidukaupade elastsuskoeffitsient 0,8, tööstuskaupadel 1,25. Nendes näitajates väljendub tarbimise arengu peamine seaduspärasus, mille kohaselt tulude kasvades suureneb kiiremini tööstuskaupade tarbimine.

Väga mitmekesised on erinevate toiduainete tarbimise elastsuskoeffitsiendid. Nii oli tarbimise elastsus lihal 0,8, piimal 0,5, suhkrul 0,6, puuviljal 0,9, leival -0,1 jne. Nende näitajate kohaselt sissetuleku kasvades suureneb kiirema tempoga hinnaliste toiduainete - liha, munade, puuvilja jne. tarbimine.

Veelgi mitmekesisemad on tööstuskaupade elastsuskoeffitsiendid: majapidamisseep 0,4, tubakasaadused 0,5, kangad ja valmisriided 1,2, nahkjalatsid 1,0, mööbel 2,5 jne. Tööstuskaupade elastsuskoeffitsiendid väljendavad tarbimise arengu seaduspärasust, mille kohaselt kasvab hinnalisemate, eriti kestvuskaukade tarbimine. Nendel näitajatel on suur tähtsus konkreetsete kaupade vajaduste kindlaksmääramisel ja kaubakäibe sortimendilise struktuuri planeerimisel.

Lähtudes liha, piima, suhkru, rõivaste, jalatsite, mööbli ja teiste kaupade tarbimisest, saab välja arvutada vajaduse nende järele eelolevaks perioodiks. Kui näiteks plaaniperioodil suureneb sissetulek ühe elaniku kohta keskmiselt 10 %, siis see tähendab, et liha tarbimine suureneb 8 %, piima tarbimine 5 %, suhkru tarbimine 6 %, puuvilja tarbimine 9 % ja mööbli tarbimine 25 %. Teades, milline on üksikute kaupade tarbimistase ja elanikkonna juurdekasv, saame välja arvutada nimetatud kaupade vajaduse.

Tarbimise ja nõudluse elastsuse näitajais väljenduvad mitte ainult muutused, mis toimuvad üksikute kaupade tarbimise ja nõudluse mahus, vaid ka nende sortimendilises struktuuris. Tulude tõusuga kasvab liha- ja piima-

toodete, kala ja kalatoodete ning kondiitritoodete keskmise hind. Veelgi enam suureneb muretsetavate kangaste, rii-
vaste, jalatsite ja mööbli keskmine hind. Seega tulude kas-
vades muutub tarbimise ja nõudluse elastsus erinevalt na-
turaalsetes ja väärtuselistes ühikutes. Tavaliselt on oste-
tavate kaupade koguse elastsuse näitaja madalam kui nende
soetamiskulude elastsuse näitaja.

Elastsuskoefitsiente saab arvutada ka k a u b a -
k ä i b e s t . Aasta jaekäive kujutab endast selle aja
jooksul realiseeritud kaubafonde. Vastavalt sellele on või-
mali arvutada elastsuskoeffitsiente kui üksikute kaubagrup-
pide käibe juurdekasvu protsendilist suhet kogu jaekäibe
juurdekasvu protsenti. Kuna sellised elastsuskoeffitsiendid
põhinevad kahe ajaühiku võrdlemisel, siis kujutavad nad en-
dast dünaamilisi elastsuskoeffitsiente. Näiteks suurenes NSV
Liidu jaekäive 1972. a. eelmise aastaga võrreldes 6,7 %, sa-
mal ajal mööbli müük kasvas 10 %. Nendest andmetest saab
arvutada elastsuskoeffitsiendi järgmiselt:

$$\frac{10}{6,7} = 1,5 .$$

Saadud tulemus (koeffitsient) näitab, et kui kogu jaekäive
kasvas 1 %, siis mööbli käive kasvas 1,5 %. Mööbli nõudlu-
sel on seega kõrge elastsus.

Dünaamilisi elastsuskoeffitsiente saab vaid sel juhul
edukalt kasutada, kui võrreldava ajaperioodi jooksul pole
hinnad oluliselt muutunud. Peale selle tuleb arvestada ka
kaupade pakkumist. Jaekäibe väike juurdekasv või isegi ta-
gasimine mõne kaubagrupi osas võib olla tingitud kaupade
ebaküllaldasest pakkumisest. Pealiskaudse analüüsi korral
võib käibe vähenemisest teha järelduse vajaduse täieliku
rahuldatuses kohta. Et vältida ebaõigete järelduste tege-
mist, tuleb kõrvutada kaubakäibe elastsuskoeffitsiente pe-
rekonnaeelarvete analüüsi alusel arvutatud elastsuskoeffit-
sientidega. Kui on näha, et kõrgema sissetulekuga grupis
on nõudlus suurem kui madalama sissetulekuga grupis, kauba-
käibe elastsuskoeffitsient näitab aga nõudluse vähenemist,

eie on tegemist mitteküllaldase kaupade pakkumisega. Enamikul juhtudel näitavad nii jaekäibe elastsuskoeffitsiendid kui ka perekonnaeelarvete materjalide alusel arvutatud elastsuskoeffitsiendid ühesugust liikumist.¹

Tarbimise ja nõudluse elastsuskoeffitsientidel on suur praktiline tähtsus, sest nende alusel on võimalik hinnata vajaduste rahuldatuse astet üksikute kaupade lõikes, samuti prognoosida tuleviku tarbimist ja nõudlust.

5. TARBIMISMUDELID

Elanikkonna vajaduste kindlaksmääramisel üksikutele kaupadele on tähtsal kohal tööliste, teenistujate ja kolhoosnike erinevate gruppide tarbimise taseme ja struktuuri uurimine. Selleks töötatakse välja tarbimismudelid.

T a r b i m i s m u d e l on absoluutsete ja suhteliste näitajate süsteem, mis iseloomustab erineva sisetuleku või perekonnakoosseisuga elanikkonna gruppide tarbimise taset ja struktuuri. Tarbimismudelites väljendub mitte ainult tarbimise seos tulude suurusega, vaid ka tarbijate sotsiaalne seisund, elanikkonna erinevate gruppide tarbimise eripära. Seepärast töötatakse tarbimismudelid välja eraldi tööliste, teenistujate ja kolhoosnike kohta. Et mudelites peegelduksid ka kliimaatilised tingimused ja ranvuslik omapära, töötatakse tarbimismudelid välja vabariikide ja kliimatsioonide lõikes. Tarbimismudelite koostamine on väga tömahukas ning on mõeldav vaid elektronarvutusmasinate abil. Kõige enam on tarbimismudelite väljatöötamisel saavutusi Ukraina Kaubanduse ja Ühiskondliku Toitlustamise Teadusliku Uurimise Instituudil. Ukrainas saadud uurimistulemused on äratanud huvi paljudes teaduslikes uurimisasutustes. Seetõttu võib eeldada tar-

¹ Elastsuskoeffitsientide kohta vt. П.П.Швырков. Закономерности потребления продовольственных и промышленных товаров. М., 1961.

bimismudelite ulatuslikumat koostamist ja rakendamist.

Tarbimismudelite väljatöötamiseks on kõigepealt vaja kindlaks määrata erineva tulude või perekonnakoosseisuga tööliste, teenistujate ja kolhoosnike gruppide tarbimisfondi struktuur. Tarbimisfondi struktuuri all mõeldakse üksikute tarbeesemete ja teenuste maksumuse osakaalu tarbimise üldfondis. Nii on tarbimisfondi tähtsamateks struktuurielementideks kulud kaupade ostmiseks ja mittekaubaliste teenuste eest tasumiseks ning kaubaliste kulude jagunemine toidu- ja tööstuskaupade vahel.

Ukrainas väljaarvutatud tööliste ja teenistujate isikliku tarbimisfondi koostise ja struktuuri mudel on ära toodud tabelis 8. Esitatud mudeli aluseks on võetud kolm olulist näitajat: 1) antud rajooni tööliste ja teenistujate perekondade jagunemine tulukusegruppidesse; 2) tarbimisfondi üldsuurus arvestatuna ühe elaniku kohta; 3) erineva tuluga tööliste ja teenistujate isikliku tarbimisfondi koostise ja struktuuri mudelid.

Erinevate elanikkonna gruppide osakaalu ja nende isikliku tarbimisfondi struktuuri alusel on välja töötatud mudel, mis on iseloomulik antud rajooni tööliste ja teenistujate kogusummale. Vastavalt mudelile jaguneb tarbimisfondi üldsuurus (930 rbl.) mittekaubalisteks teenusteks (118 rbl.) ja tarbeesemete fondiks (812 rbl.), millest ühe osa moodustab toidukaupade väärtus (442 rbl.) ja teise osa tööstuskaupade väärtus (370 rbl.).

Nendel näitajatel on oluline tähtsus elanikkonna kaubavajaduste kindlaksmääramisel. Kui on teada tulude suurus ja elanikkonna majanduslikud grupid, siis, lähtudes nende gruppide tarbimismudeleist, saab ette näha üldise tarbimisfondi koostist ja struktuuri ning, lähtudes sellest, ka antud piirkonna tööliste ja teenistujate vajadusi üksikute kaupade järele.

Analoogiliselt töötatakse välja kolhoositalurahva isikliku tarbimisfondi mudelid. Erinevate töö- ja olme-tingimuste tõttu, vaatamata näiteks ühesuurustele tulude-

Tabel 8

Planeeritava rajooni tööliste ja teenistujate isikliku tarbimisfondi koostise ja struktuuri mudel arvestatuna ühe perekonnaliikme kohta aastas¹

Tööliste ja teenistujate grupid tulu suuruse järgi ühe perekonnaliikme kohta aastas	Grupi osakaal elanikkonnas (%)	Isiklik tarbimisfond		Sellest							
		Summa (rbl.)	Osakaal (%)	teenused ja säästud		tarbeesemed					
				Summa (rbl.)	Osakaal (%)	Kokku		Sealhulgas			
						Summa (rbl.)	Osakaal (%)	toidu-kaubad	tõstus-kaubad		
								Summa (rbl.)	Osakaal (%)	Summa (rbl.)	Osakaal (%)
Kuni 600 rbl.	14	500	100	55	11,0	445	89,0	273	54,6	172	34,4
601 - 900 rbl.	37	750	100	90	12,0	666	88,0	377	50,3	283	37,7
901 -1200 rbl.	29	1050	100	136	13,0	914	87,0	489	46,5	425	40,5
1201 -1500 rbl.	14	1300	100	173	13,3	1127	86,7	583	44,9	544	41,8
Enam kui 1500 rbl.	6	1600	100	224	14,0	1376	86,0	678	42,4	698	43,6
Keskmiselt	100	930	100	118	12,7	812	87,3	442	47,5	370	39,8

¹ И.И.Кожженевский. Основные закономерности развития спроса в СССР. М., 1965, стр.95.

le, on kolhoosnike tarbimisfondi struktuur tunduvalt erinev tööliste ja teenistujate tarbimisfondi struktuurist. Kolhoosnike perekondades on madalam mittekaubaliste teenuste ja tööstuskaupade, suurem aga toidukaupade osa, sest neid saadakse lisaks kaubandusvõrgust ostmisele naturaalse laekumisenä.

Tööliste, teenistujate ja kolhoosnike tarbimismudelite alusel koostatakse koonddarbimismudel, milles peegeldub antud vabariigi (oblasti, rajooni) kogu elanikkonna isikliku tarbimisfondi struktuur.

Üldiste tarbimisfondimudelite kõrval on elanikkonna kaubavajaduste planeerimisel suure tähtsusega mittekaubaliste teenuste, samuti üksikute toidu- ja tööstuskaupade tarbimismudelid.

Ukrainas koostatud mittekaubaliste teenuste tarbimismudelid iseloomustavad elanikkonna tarbimise arengu tähtsaid seaduspärasusi. Vastavalt sissetuleku tõusule suurenevad kinode, teatrite ja kontsertide külastamise, samuti turismi ja reisimisega seotud kulutused. Kui tööliste ja teenistujate madalamas tulukusegrupis (tulu alla 600 rbl. ühe elaniku kohta aastas) moodustavad vastavad kulutused 4,3 %, siis kõrgemas tulukusegrupis (enam kui 1500 rbl.) on need juba 6,3 % kogutulust. Paralleelselt sissetulekute suurenemisega toimub ka säästude kasv. Kui tööliste ja teenistujate madalamas tulukusegrupis moodustavad säästud, arvestatuna ühe elaniku kohta, 4 rbl. aastas ehk 0,8 % kogutulust, siis kõrgemas tulukusegrupis on need vastavalt 44,8 rbl. ehk 2,8%. Mittekaubaliste teenuste mudelit saab kasutada kinode ja teatrite võrgu väljaheitamise, reisijateveo laiendamise, samuti hoiuste juurdekasvu planeerimisel.

Suur tähtsus on ka üksikute toidu- ja tööstuskaupade tarbimismudelitel, mis töötatakse välja nii naturaalses kui väärtuselistes näitajates.

Nagu Ukrainas valjatöötatud tähtsamate toiduainete tarbimismudelitest nähtub, vastab igale erineva tuluga töölis-

te ja teenistujate grupile temale omane toiduainete tarbimismudel.

T a b e l 9

Ukraina tööliste ja teenistujate toiduainete tarbimismudel (%-des)

Tööliste ja teenistujate grupid tulu suuruse järgi ühe perekonnaliikme kohta aastas	Osakaal toiduainete tarbimise üldfondis				
	Kokku	Leiva- saadused	Liha- saadused	Piima- saadused	Suhkur ja kondiitritooteid
Kuni 600 rbl.	8,6	16,5	19,6	16,5	15,0
601 - 900 rbl.	31,6	12,4	21,7	15,5	13,5
901 -1200 rbl.	32,1	9,6	22,1	14,1	12,5
1201 -1500 rbl.	18,1	7,9	22,1	13,9	11,7
Enam kui 1500 rbl.	9,6	6,5	23,0	12,7	10,6
Keskmiselt	100	10,5	21,8	14,6	12,7

Mudelisis peegeldub tarbimise arengu seaduspärasus, mille kohaselt tulude kasvades suureneb hinnalisemate toiduainete tarbimine, kusjuures leiva tarbimine väheneb.

Toiduainete tarbimismudelid peavad peegeldama keskmiste tarbimismäärade kõrval ühe elaniku kohta ka tarbitavate produktide sordilisuse tõusu. See ilmneb toidukaupade hindade mudelitest. Ukrainas väljatöötatud mudelitest nähtub, et koos elanikkonna heaolu kasvuga ei suurene mitte ainult tähtsamate toidukaupade tarbimismäärad, vaid tõuseb ka nende kvaliteet. Nii oli ühe kilogrammi liha keskmine hind madalama sissetulekuga grupis 1 rbl. 42 kop., kõrgema sissetulekuga grupis aga 1 rbl. 62 kop. Üsna diferentseeritud olid ka kondiitritooteid ja mitmete teiste toiduainete hinnad.

Tööstuskaupade tarbimismudelid koostatakse samuti nii naturaalses kui ka väärtuselistes ühikutes.

T a b e l 10

Ukraina tööliste ja teenistujate tööstuskaupade-
tarbimise mudel (põhilised tööstuskaubad natu-
raalsetes näitajates ühe elaniku kohta)

Tööliste ja tee- nistujate grupid tulu suuruse jär- gi ühe perekonna- liikme kohta aas- tas	Grupi osakaal elanik- konna üldar- vus	Tarbimise keskmised määrad			
		Puuvil- lane riie (m)	Villane riie (m)	Siid- riie (m)	Nahkja- latsid (paari)
Kuni 600 rbl.	14	22	1,7	4,8	2,3
601 - 900 rbl.	37	29	2,3	7,0	3,0
901 - 1200 rbl.	29	34	3,8	10,0	3,5
1201 - 1500 rbl.	14	42	4,6	12,0	4,3
Enam kui 1500 rbl.	6	52	5,0	14,0	4,7
Keskmiselt	100	33	3,1	8,7	3,3

Esitatud mudelist nähtub, et tööliste ja teenistujate
tööstuskaupade tarbimine sõltub suurel määral sissetuleku
suurusest. Tööstuskaupade hindade mudelid näitavad, et kõr-
gemates tulukusegruppides on muretsetavad tööstuskaubad kal-
libinnalisemad.

Vastavalt tööliste, teenistujate ja kolhoosnike töös-
tuskaupadetarbimise mudelitele ja nende osakaalule elanikkon-
na üldarvus arvutatakse välja tööstuskaupade tarbimise koond-
mudel, mis iseloomustab vabariigi (oblasti) elanikkonna
tööstuskaupadetarbimise taset ja struktuuri.

6. TARBIMISE JA NÕUDLUSE PROGNOOSIMINE

NLKP XXIV kongressi materjalides rõhutatakse prognoo-
side suurt tähtsust rahvamajanduse kompleksprobleemide la-
hendamisel, pikaajaliste perspektiivplaanide teadusliku põh-

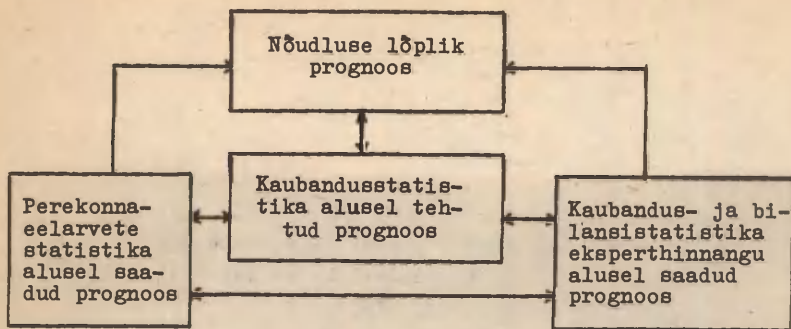
jendatuse suurendamisel. Tarbimise ja nõudluse prognoosimine on rahvamajanduse prognoosimise koostisosaks. Sõltuvalt tähtaja pikkusest eristatakse lühiajalisi (1 - 2 aastat), keskmisi (3 - 7 aastat) ja pikaajalisi (kuni 20 aastat) prognoose.

Lühiajalisel prognoosimisel lähtutakse olemasolevatest tootmisvõimalustest ning eesmärgiks on operatiiv-majanduslike probleemide lahendamine (kaupade tellimuste, territoriaalse jaotamise ja sesoonsete kaubavarude kujundamise põhjendamine). Keskmise tähtajaga prognoosimine on seotud vabariigi (rajooni, linna) tootmis- ja jaekäibeplaanide koostamisega. Ka sel juhul tuleb arvestada plaaniperioodi alguseks väljakujunenud tootmise struktuuri, kuna mõne aastaga pole võimalik muuta rahvamajanduses väljakujunenud proportsioone. Samuti tuleb arvestada elanike tarbimisala-seid harjumusi, tarbimist ja nõudlust mõjutavaid tegureid. Mis puutub pikaajalistesse prognoosidesse, siis nende eesmärgiks on üksikute tööstus- ja põllumajandusharude arendamise optimaalplaneerimine ja kapitaalvahetuste maksimaalse efektiivsuse kindlustamine.

Tarbimise ja nõudluse prognoosimine on keeruline probleem ning ees nõuab kompleksset lähenemist. Tuleb ära kasutada kogu olemasolev informatsioon, eelkõige kahe peamise informatsiooniallika - kaubandus- ja perekonnaeelarvete statistika materjalid. Arvestamata ei saa jätta ka kvalifitseeritud spetsialistide eksperthinnanguid.

Tänapäeval tuleb tarbimise ja nõudluse prognoosimisel tegemist teha väga mitmekesise, mõnel juhul isegi vasturääkiva informatsiooniga ning keeruliste metodoloogiliste probleemidega. Seepärast on päevakorral ühtselt me et o l o o g i a väljatöötamine, mis lülitaks endasse orgaaniliselt kogu olemasoleva statistilise informatsiooni ja kõik selle töötlemise teada olevad meetodid. Seni kasutatakse mitut meetodikat paralleelselt ning lõplik prognoos kujuneb nende sünteesina. Sellist prognoosimist võib iseloomustada järgmise skeemiga:¹

¹ Методы прогнозирования спроса. М., 1972, стр. 85.

Tarbimise ja nõudluse prognoosimise edukus sõltub suurel määral inimeste vajaduste õigest hindamisest kaugemas tulevikus. Selleks on vaja

1) kindlaks määrata inimeste ratsionaalsed kaubavajadused. See ülesanne lahendatakse olemasolevate füsioloogiliste ja ratsionaalsete tarbimishinnade täpsustamisega. Need normid väljendavad elanike vajadusi tarbimise järele kvantitatiivselt ja kvalitatiivselt, sõltumata ostuvõimest;

2) kindlaks määrata inimeste vajaduste rahuldamise astet, tegeliku tarbimise lähenemisvõimalused ratsionaalsetele normidele. Selle ülesande lahendamiseks tuleb kasutada statistilis-matemaatilisi meetodeid (elastsuskoeffitsiendid, majandusliku grupeerimise meetodid, tarbimise ja nõudluse matemaatilised mudelid). Nende meetoditega on võimalik kindlaks määrata tarbimise ja nõudluse struktuuri sõltuvalt planeeritavast tulude ja hindade tasemest.

Seega tarbimise ja nõudluse prognoosimiseks ning selle alusel tootmise ja kaubakäibe perspektiivplaanide koostamiseks tuleb kasutada komplekselt nii statistilis-matemaatilisi meetodeid kui ka ratsionaalseid tarbimishinnade, kusjuures need peavad kindlustama inimeste mõistlike vajaduste täieliku rahuldamise ja nende võimete igakülgse arengu.

KIRJANDUS

- B r e ž n e v , L. NLKP Keskkomitee aruanne Nõukogude Liidu kommunistliku partei XXIV kongressile. Tln., 1971.
- K o s s õ g i n , A. NLKP XXIV kongressi direktiivid NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta (1971-1975) plaani kohta. Tln., 1971.
- A i s e n s t a d t , L. Meie tulud ja kulud. Tln., 1969.
- B r o n š t e i n , M., E r m a n , N., R e k k e r , G. Vestlusi elatustasemest. Tln., 1962.
- Eesti NSV Rahvamajandus 1972. aastal. Tln 1974.
- K u u m , L., L e v i n , B., L i i v a k , G., S t r a ž , S. Nõudlus ja kaubanduskonjunkturi uurimine. Tln., 1970.
- S a u k s , F. Kaubandus Nõukogude Eestis käesoleval viis-aastakul. Tln., 1967.
- S e p r e , O., A i s e n s t a d t , L., E l m i , U. Tähtsamate toiduainete tarbimine meil ja mujal. Tln., 1966.
- V a g a n e , E. Paremini rahuldada elanike toiduvajadusi. - "Eesti Kommunist", 1966, nr.7.
- Г о л о в е ш к о П.П., Экономика и планирование советской торговли. Киев, 1968.
- Д а р б и н я н М.М. Коммерческая работа и изучение спроса в торговле. М., 1971.

- Д а р б и н я н М. Товарооборот: структурные сдвиги. - "Советская торговля", 1971, № 8.
- К о р ж е н е в с к и й И.И. Основные закономерности развития спроса в СССР. М., 1965.
- Л а н д б е р г Ф. Богачи и сверхбогачи. М., 1971.
- М а с л о в П.П. Измерение потребительского спроса. М., 1971.
- Методы прогнозирования спроса. М., 1972.
- Народное хозяйство СССР в 1972 году. М., 1973.
- Р и х т а Р. Научно-техническая революция и марксизм. - "Проблемы мира и социализма", 1967, № 1.
- С а р к и с я н Г.С., К у з н е ц о в а Н.Н. Потребление и доход семьи. Уровень. Структура. Перспективы. М., 1967.
- Ш в ы р к о в П.П. Закономерности потребления продовольственных и промышленных товаров. М., 1965.
- Ш и р л и н Ю.Л. Научно обоснованные нормы потребления. М., 1961.

SISUKORD

I. TARBIMINE JA NÕUDLUS	3
1. Tarbimise olemus	3
2. Vajaduse - nõudlus - tarbimine	8
3. Nõudlust mõjutavad tegurid	12
II. ELANIKKONNA OSTUFONDID JA NENDE ARVUTAMINE	16
1. Elanikkonna ostufondid	16
2. Elanikkonna tulude ja kulude bilanss	21
III. TARBIMISE ARENGU SEADUSPÄRASUSED	28
1. Tarbimise sõltuvus sotsiaal-majanduslikest tingimustest	28
2. Tarbimise arengu seaduspärasused sotsiaals- mi tingimustes	34
3. Füsioloogilised ja ratsionaalsed tarbimis- normid	46
4. Perekonna ratsionaalne eelarve	55
IV. TARBIMISE JA NÕUDLUSE UURIMINE NING PROGNOOSI- MINE	58
1. Tarbimise ja nõudluse uurimise allikad	58
2. Nõudluse uurimise vajalikkus ja põhisuunad..	63
3. Nõudluse uurimine kaubanduses	67
4. Tarbimise ja nõudluse elastsuskoeffitsiendid.	72
5. Tarbimismudelid	76
6. Tarbimise ja nõudluse prognoosimine	81
Kirjandus	84

М.Мурд
ПОТРЕБЛЕНИЕ И ПОКУПАТЕЛЬСКИЕ ФОНДЫ
На эстонском языке
Тартуский государственный университет
ЭССР, г.Тарту, ул.Кингсоми, 18.

Vastutav toimetaja M. Loim
Korrektor H. Laanekask

Paljundamigele antud 31. X 74. Rotsatoripaber 30x
42.1/4. Trükipoognaid 5,5. Tingtrükipoognaid 5,2.
Arveetuapognaid 4,57. Trükiaarv 500. MB 09613.
Tell. nr. 1120.

TRÜ trükikoda, ENSV, Tartu, Pääsoni tn. 14.

Hind 16 kop.

16 kop.